

Gheorghe I. FLORESCU

MEMORIILE LUI N. IORGA, ÎNTRE AIDE-MÉMOIRE ȘI DOCUMENT (II)*

Ar fi nepotrivit, probabil, dar redundant, numaidecât, să încercăm a rezuma *Memoriile* lui N. Iorga. Nu doar ce a afirmat sau a scris el la un moment dat despre cineva ori despre o circumstanță anume ne interesează, azi, ci și ce semnificații aveau, atunci, o apreciere sau o considerație de ordin general, avansate într-un context particularizant.

Fiind vorba despre un diurnal, era firesc, desigur, ca notațiile să privească "poveștile" unor zile, care, însumate, să se constituie într-o cronică personală sau un crochiu introspectiv al spațiului temporal cuprins între anii 1917 și 1938. Dincolo de rezervele afișate de-a lungul anilor și de cele care mai pot fi formulate încă, *Memoriile* lui N. Iorga ne oferă o imagine a lumii românești proprii unui spațiu temporal distinct al secolului XX, reflectată într-o oglindă mișcată mereu, pentru a surprinde liniile definitorii ale unui "întreg" caracteristic unui timp irepetabil. În intervalul în care a consemnat ceva – nu chiar zilnic, bineînțeles –, el a fost o individualitate emblematică și a ocupat demnități care i-au permis să cunoască personalități remarcabile ale vremii și să aibă acces la evenimente și demnități rezervate numai unora dintre contemporani. În perioada la care ne referim, N. Iorga a fost profesor, rector al universității bucureștene, academician, autor prolific și nu al unei singure teme, participant la evenimente științifice internaționale, călător neobosit pe meridiane revelatorii, conferențiar ilustru, deputat, senator, președinte al Camerei Deputaților și al Senatului, prim-ministru etc. Lumea unui univers de o asemenea amploare și diversitate l-a solicitat în permanență, provocându-l și oferindu-i prilejuri unice pentru a o descoperi și înțelege. Subiectele notațiilor sale nu fac parte din aria rumorilor diurne sau a tabieturilor ce se consumă în ambianța clevetei anonime, și nici din sfera mondenităților cultivate de cercurile înalte, în vogă la un moment dat. Notele zilnice ale unei personalități atât de revelatorii nu puteau fi decât deosebite, ca semnificație imediată sau îndepărtată, indiferent cum le-am privi și indiferent la ce anume le-am raporta noi azi. Ele, adică însemnările respective, se apropie din multe puncte de vedere de lucrările asemănătoare ale altor diariști ai aceleiași perioade, dar nu se confundă și nici nu se suprapun lor, ca intenție imediată și ca sugestie pentru viitor. Modul de abordare a evenimentelor unei zile este diferit, iar consemnarea în sine sugerează sau este însoțită mereu de o explicație, ce poate fi o sugestie interpretativă sau chiar o concluzie. Citind aceste afirmații, nu trebuie să uităm nici o clipă cine a fost acela care le-a preconizat și avansat apoi.

N. Iorga a citit în viața sa multe excursuri memorialistice, nu ca pe un divertisment, ci ca pe un document, îndeosebi. Subiectele abordate în notațiile sale nu aveau în vedere, însă, numai evenimentele unei zile și o arie informațională care nu depășea interesele unui loc ori spațiu mărginit. De la înălțimea științei sale, el nu se iluziona asupra subiectelor care prezentau interes pentru viitor, meritând deci a fi consemnate. La 1 iulie 1927, bunăoară, într-o zi când notele reținute depășeau aria luării-aminte obișnuite, el ne avertiza că "tot felul de zvonuri umblă, care nu merită să fie consemnate"¹⁰². Consultând, la 11 februarie 1931, memoriile lui Frantz Joseph, observa că acesta "arată că Marghiloman, Gh. Știrbei și...Mairescu i-au propus lui coroana <<României Mari>>. Ca bun Maghiar, el a refuzat"¹⁰³. A reținut această plâsmuire ca pe o dovadă de impertinență infatuantă a unei mentalități maladive. La 6 iunie 1932 l-a vizitat dr. C. Angelescu. "Îi cetesc, consemna el, notele mele. Îl țin de rău pentru asaltul furios al liberalilor contra mea, care a dus la instalarea lui Vaida. El vorbește de posibilitatea unei abțineri a tuturor de la alegeri, pe care o aprob în principiu"¹⁰⁴.

Adeseori, diaristul a avut în vedere evenimentele aflate în curs de desfășurare. Semnificația lor, influențată, în mod explicabil, de nesfârșite detalii conexe, era greu de identificat sau descifrat pe moment. De aceea, riscurile memorialistului nu exclud voluptatea contingentă și inerentele surprinderi ale proiecțiilor pe care ni le sugerează unele notații. Fără ca diagnoza să se piardă în detalii, el a propus ori a semnalat desfășurări de fapte și evenimente confirmate dar și infirmate uneori de cursul vremurilor. Așa cum remarcă Perpessicius, scriind despre ultimele două volume ale *Memoriilor* lui N. Iorga, ele "duc mai departe istoria noastră contemporană, [...] de la Restaurație până la decretarea noii Constituții. Opt ani din cei mai încărcăți de evenimente ai istoriei noastre, din cei mai dramatici, din cei mai

* Partea I a fost publicată în *AMS*, X, 2011, Botoșani, pp. 237-262. numărul notelor urmează numeric în continuare (de la 102 la 231).

¹⁰² N. Iorga, *Memorii*, Vol. V, p. 218.

¹⁰³ Idem, Vol. VI, p. 51.

¹⁰⁴ Idem, Vol. VII, p. 1.

revoluționari, de vreme ce au schimbat din temelie așezământul nostru politic, tradițional și, în același timp, opt ani reflecții, în notele de zi de zi ale celui mai atent și mai plastic din martorii zilelor de azi”¹⁰⁵.

Dincolo de posibilele rezerve, justificate, indiscutabil, întrucât nimeni nu poate descifra întotdeauna o evoluție imprevizibilă ori o incongruență factice, notațiile lui N. Iorga reconstituie, din străfulgerările fiecărei zile, un tablou al lumii românești din anii 1917-1938. Paleta coloristică a acestui peisaj este impresionantă și surprinzătoare, adeseori, întrucât ea nu sugera o lume mărginită de conveniențe și limite artificiale sau de o etichetă caducă. N. Iorga a fost unul dintre oamenii politici ai vremii sale consultați în împrejurări speciale de Ferdinand, de Carol al II-lea, de Regina Maria, dar și de cei care s-au succedat la conducerea guvernului României, înainte și după Primul Război Mondial. La 10 noiembrie 1937, bunăoară, după ce notațiile din zilele precedente nu depășiseră câteva rânduri, memorialistul a procedat dintr-o dată altfel, atunci când s-a referit la o întrevedere cu Carol al II-lea. “La Regele”, și-a început el consemnarea, reținând apoi referințe despre contextul politic, despre personalitățile partidiste ale zilei etc. Numele menționate în această relatare, conjuncturală totuși, erau Ion Mihalache, Iuliu Maniu, Virgil Madgearu, A. C. Cuza, Octavian Goga, Grigore Filipescu, Al. Vaida Voevod, Al. Averescu, Corneliu Zelea-Codreanu, dr. N. Lupu, Nicolae Costăchescu, Gheorghe Tătărescu, Ion Inuleț, Constantin I. C. Brătianu, Vintilă Brătianu, Ion I. C. Brătianu, Gheorghe Brătianu, Artur Văitoianu, Constantin Toma, Ion Mihalache, Grigore Iunian și Benito Mussolini¹⁰⁶. Simpla enumerare a acestor nume este în măsură a ne sugera că temele abordate priveau ansamblul sferei vieții politice românești. Întrebat de Carol al II-lea ce formulă ministerială ar putea prelua succesiunea guvernamentală, N. Iorga a făcut, înainte de toate, o trecere în revistă a tuturor soluțiilor posibile, cu plusurile și minusurile fiecăreia, judecate din perspectiva realităților momentului, dar și ale viitorului. Notațiile reținute în acea zi – personale, bineînțeles, deci emendabile pentru altcineva – erau avansate ca modalități probabile de depășire a unei situații politice complicate. Pentru istoricul de azi, dar nu numai pentru el, consemnările reținute la 10 noiembrie 1937 continuă, desigur, să rămână interesante. După mai puțin de o lună, însă, adică la 4 decembrie 1937, revenind asupra aceleiași discuții, Iorga îl avertiza pe Suveran că “în țară, supt viața de partide, simt, ca un tropot de cai, mișcarea spre dreapta. Trebuie să ție seamă de dânsa”¹⁰⁷. L-a ascultat, oare, Regele? La 30 decembrie 1937, nota că “Armand Călinescu a cerut să mă vadă. [...] Îi spun și lui, ca și celorlalți, că Goga trebuie neapărat stăpânit. N-aș putea măcar să rămân într-o țară condusă pe asemenea base...”. În ziua următoare, întâlnindu-l din nou pe Armand Călinescu, a reluat discuția, mărturisind că “mai curând mă expatriez”¹⁰⁸, sugerând astfel refuzul său categoric de a accepta noua orientare politică a țării.

În toți anii care au făcut obiectul demersului său jurnalier, N. Iorga a fost o personalitate implicată nu doar formal în evoluția realităților românești. Această consecuție nu trebuie privită, desigur, ca o favoare personală, ci ca o obligație și o responsabilitate, îndeosebi, care nu erau la îndemâna multor contemporani de-ai săi. La 1 mai 1925, întâlnindu-se cu Regina Maria, căreia i-a mărturisit că ultima sa carte – *Histoire des Etats balkaniques* – a fost dictată, “ea spune că nu poate dicta, din cauza caracterului intim, sentimental al lucrurilor pe care le scrie, <<Jurnalul>> ei”¹⁰⁹. Trecând peste această introducere convențională, discuția lor a lunecat imediat către politică, deși memorialistul pretindea că “politică [...] nu fac cu dânsa, fiindcă mi-a spus că se refuză”¹¹⁰. Dar nu era întotdeauna adevărat. Periodic, cei doi interlocutori schimbau între ei impresii despre realitățile politice românești. Notele reținute de Regină în aceeași zi demonstrează într-un totuși acest fapt. N. Iorga “este acum împreună cu Maniu și Argetoianu, consemna ea, și-și imaginează că-i poate ține pe amândoi în frâu. [...] El crede că-i conduce pe amândoi cu tactul și priceperea lui extraordinară. Când știi ce copil mare este, în pofida fantasticei sale erudiții, nu poți decât să zâmbești, dar, pe de altă parte, doar cu jumătate de gură dacă te gândești că are pretenția de a conduce destinele țării. El a încercat să-mi țină piept, discutând cu mine politică, dar n-a reușit”¹¹¹. Dincolo de tonul acestor mărturisiri, aparent contradictorii, celui interesat nu-i va fi greu să identifice adevărul.

Ca șef de partid politic, ca parlamentar sau ca președinte al Camerei Deputaților, dar și ca premier, N. Iorga a fost implicat în permanență în desfășurarea realităților politice ale României, chiar

¹⁰⁵ Perpessicius, *12 prozatori români*, p. 35.

¹⁰⁶ N. Iorga, *op. cit.*, pp. 429-432.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 437.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 444.

¹⁰⁹ Idem, *Memorii*, Vol. V, p. 13.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (1 ianuarie – 31 decembrie 1925)*, Volumul VII, Traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, Îngrijire de ediție, Cuvânt înainte și note de Vasile Arimia, București, Edit. Historia, 2008, p. 113.

ca factor de decizie uneori. Parcurse din această perspectivă, *Memoriile* sale se constituie într-o imagine proprie, deci distinctă, a perioadei avute în vedere. Dar nu doar "ceilați" pot fi "descoperiți" în jurnalul său, ci și el însuși, chiar în primul rând. La 16 august 1930, nemulțumit de tratamentul pe care i-l rezerva presa vremii, consemna "o furioasă campanie de ziare contra mea. Pentru <<Viitorul>> sunt un pur bolșevic. <<L'Independence>> conjură pe Maniu să facă un pact de succesiune. <<Îndreptarea>> mă acopere cu injurii. <<Universul>>, supt iscălitura lui C. Bacalbașa, conjură pe rege să <<se păzească>>. <<Curentul>> mă pune laolaltă cu ceilalți <<șefi de partide>>: trist că a venit Titulescu, aș fi bucuros că a plecat"¹¹².

Notațiile lui N. Iorga diferă, ca întindere – așa cum era firesc –, în funcție de agenda și semnificația unei zile, dar și de importanța subiectelor avute în vedere și a celor chemați să le discute. În zilele de 17 și 18 aprilie 1931, deci aceea în care a fost desemnat prim-ministru și cea precedentă, însemnările au dobândit dintr-o dată alte dimensiuni și alt ritm. Această diferență nu era determinată numai de faptul că fusese investit cu o demnitate atât de înaltă, pe care și-a dorit-o întotdeauna. Devenind șeful guvernului, aria responsabilităților sale publice s-a extins și diversificat brusc. Noua experiență s-a repercutat, așa cum era de așteptat, și asupra notațiilor sale jurnaliere. Nu numai de căt în favoarea lor, deoarece consemnarea momentului, cu specificul său, inerent uneori, se repercutează asupra privirii de ansamblu și a concluziilor ei. Călătorind prin țară, ca prim-ministru, el descoperea, parcă, o altă Românie. Ajungând la Iași, la 25 mai 1931, s-a întâlnit, în sala Sidoli, cu un "public imens", vorbind după Ion Petrovici, bucuros că "lumea, foarte amestecată și deosebit de populară, înțelege. De aici la Botoșani, supt ploaie. Satele iese înainte, frumoasele sate botoșănene [...]. Vechea bună-cuviință se păstrează întregă. Orașul întreg iese înaintea mea. E o reală înduioșare, nu numai curiositatea, explicabilă"¹¹³. Dominantă în notațiile sale a devenit, așa cum era de așteptat, aventura vieții politice românești și internaționale, iar volumul însemnărilor a crescut, ajungând uneori a fi adevărate dări de seamă zilnice.

De-a lungul anilor, nu au lipsit încercările care și-au propus a schița un portret spiritual al omului care a fost N. Iorga. Fiecare tentativă a adăugat ceva unei imagini posibile, la un moment dat, dar care, după un timp, s-a dovedit a fi stânenitor de străină, deci departe de adevăr. "Personajul" N. Iorga, acela generic, bineînțeles, care ne surprinde, contrariindu-ne chiar, și azi – și nu doar câteodată sau întâmplător –, îl așteaptă încă pe acela care ni-l va "arăta", odată, măcar pentru o clipă, "așa cum a fost". *Memoriile* sale ne oferă, indiscutabil, fațetele esențiale ale imaginii unui adevărat N. Iorga. Este cunoscută îndeobște neverosimila răutate și deformarea morbidă afișate de Constantin Argetoianu, în memorialistica sa, la adresa aceluia despre care scriem. N. Iorga știa cine era Argetoianu și ce gândea despre el. Totuși, iată ce nota el în jurnalul său în ziua de 15 iulie 1931: "*Seara, la banchetul lui Argetoianu. El răspunde la cuvintele mele spunând că-l <<umilește>> dovada de prietenie [...] a prietenului și șefului său, <<de care nu se va despărți nici până la moarte>>*"¹¹⁴. Relatând același context, Constantin Argetoianu scria în amintirile sale, vorbind despre "prietenul" în cauză, că "în realitate era un dement. Nu era nebun de legat, fiindcă nebunia lui nu se manifesta prin acces de furie, dar nebun totuși; o fenomenală vietate cu funcții cerebrale deformate printr-o dezvoltare anormală a centrelor memoriei și cuvântului. [...] Mania scrisului se dezvoltase la dânsul ca o salutară încercare de a pune stavilă acestui flux patologic, disciplina condeiului fiind, oricât ar fi de iute mână, un obstacol încontestabil la revărsarea cuvintelor. [...] Scrisul, la început simplă reacție împotriva unei locacități nedisciplinate, a devenit la el cu timpul o funcție fiziologică continuă. În loc să gândească, în loc să cântărească, în loc să vorbească – scria. Scria oriunde, oricând, oricui și oricum. [...] Scrisul era la dânsul ceva atât de impulsiv, atât de nepregătit și de sincer ca manifestație sufletească, încât supremul lui argument, de câte ori voia să dovedească spusele altuia, consta în exhibiția propriilor sale fițiuci, scrise cu ani înainte. Ajunsesă să scrie ca o mașină, scria acasă, scria în drum de fier, scria la Cameră, scria pe când mânca și pe când se îmbrăca. [...] Scria cu amândouă mâinile și pe orice. Ca un osândit la muncă silnică, printre miile de volume ale unei biblioteci lipsite de orice valoare, înfipt într-un scaun de lemn împodobit cu creștături românești care îl înțepau sau îl ciupeau, mângălea hârtie până târziu noaptea – în folosul nimănui – pe colțșorul unei mese ovale și șubrede ce abia se ținea pe unicul ei picior și amenința încontinuu să cadă sub povara vreasurilor de hârtii ce o încărcau"¹¹⁵. Acesta era "prietenul" său de

¹¹² N. Iorga, *Memorii*, Vol. VI, p. 15.

¹¹³ *Ibidem*, p. 107.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 141.

¹¹⁵ Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, Volumul al IX-lea, Partea a VIII-a (1930-1931), Ediție și indice de Stelian Neagoe, București, EMa, 1997, pp. 233-234.

oacize și nu numai, gratulat cu epitete pe care abia le suportă hârția, împrôscate cu o răutate morbidă de "prietenu! Argetoianu! Un român!... Faptul că uneori arunca peste o asemenea nesfârșită pornire vulgarizantă și o recunoaștere pasageră, dar întotdeauna perfidă, nu-l va putea scuza, vreodată, pe acest Janus modern, pentru monstruoșitatea "operei" sale memorialistice.

Așa cum am mai observat, însemnările lui N. Iorga nu sunt identice, ca dimensiune curentă, dar nici ca accepție documentară, așa cum nici zilele nu sunt niște pastişe care se repetă aidoma și mereu. Lista numelor menționate în paginile acestei cronici moderne este impresionantă și fiecare are o identitate a sa, așa cum a văzut-o, nu doar pe moment, întotdeauna, memorialistul. Dar în aura persoanelor care se preferă ori se petrec în trama acestei "povești", cel interesat va descoperi un univers greu comparabil, în care fiecare contemporan se caută în permanentă, măsurându-se cu sine și cu alții, câștigând și pierzând ceva, indiferenți parcă față de circumstanța că mâine este o altă zi.

Consemnările reținute de N. Iorga între 17 mai 1917 și 24 februarie 1938 au fost creionate, în general, după același tipar. Dar conținutul lor diferă, evident, în funcție de evenimentele fiecărei zile, dar nu numai. Diferența sau deosebirea erau determinate, bineînțeles, de predispoziția diaristului, de impulsurile momentane, de aspectul zilei chiar, dar și de mulți alți factori, peste care se trece repede, fără a fi avuți în vedere, deși ei ridică uneori semne de întrebare, definitorii câteodată. Practica consemnărilor zilnice nu este nicidecum o ispită rutinieră sau un divertisment amuzant, ce ține de orgoliu, deci agreabil îndeobște și defulant chiar. În cazul lui N. Iorga, pentru care fiece zi reprezenta o competiție – cu el și cu cei din jur, cu prezentul, dar și cu trecutul –, "obligația" diurnă de a rezuma ziua, proiectată într-o culoare particulară, era o voluptate și un supliciu, original și moral, deopotrivă. El știa că nu mulți dintre contemporanii săi aveau puterea de a face ceea ce făcea el, fiind implicat, concomitent și nu doar aleatoriu, în atâtea obligații științifice și politice, din sfere de interese naționale și internaționale etc. Peste unele zile – nu multe – a trecut fără a le fi observat, parcă, nu pentru că nu ar fi avut o "poveste" a lor, tristă ori veselă, ci pentru că a intervenit ceva neprevăzut din punct de vedere personal, în cursul zilei. Nimeni nu poate fi el însuși, egal sieși și ireproșabil, în fiecare zi a unui an.

Reflecțiile sale erau consemnate de regulă seara, însă în multe situații își nota impresiile imediat după consumarea unei discuții, a unei întâlniri etc. sau își transcria un gând, venit, aparent, pe neașteptate, așa cum se întâmplă cu străfulgerările care irump după acumulări și zăboviri îndelungate. Dacă notele din primii patru ani, care au făcut obiectul jurnalului său, și cele de după 31 decembrie 1918 au fost consemnate, în general, acasă, unde fiecare se simte el însuși ori altfel, cele cuprinse între 17 mai 1917 și 27 decembrie 1918, deci în anii refugului, au fost făcute la Iași, în condițiile specifice Primului Război Mondial. În timpul călătoriilor sale prin Europa și America, apoi, amploarea notațiilor a fost influențată de circumstanțele caracteristice unor împrejurări neobișnute. În judecarea *Memoriilor*, trebuie să ținem seama de toate aceste diferențe, evidente, bineînțeles, dar peste care se trece adeseori cu pasivitate sau indiferență.

Cele șapte volume de *Memorii*, abandonate sau uitate azi, din considerente care țin de nefirescul acestui timp al unor căutări insidioase, continuă totuși să rămână o "cronică" – unică și necesară, deopotrivă – a unei epoci irepetabile, care a fost integrată deja în restituția de azi a istoriei moderne a României. Acela interesat de participarea noastră la Primul Război Mondial, de suferințele incalculabile ale unei națiuni abandonate la un moment dat de Aliți, încununate de realizarea României Mari, va descoperi în însemnările lui N. Iorga o sursă informațională ce nu poate fi confundată cu alte demersuri asemănătoare. La fel de importante sunt aceste însemnări pentru înțelegerea evoluției României post-1918, cu modernizările ei instituționale și cu racordarea firească la principiile epocii. Informațiile referitoare la familia regală, sistemul partidist al vremii, politica externă a României, realitățile ei culturale etc. sunt deosebit de importante pentru toți cei care vor aborda perioada 1917-1938 ca pe una definitorie pentru evoluția României în prima jumătate a secolului XX. Concomitent, aceste notații ne oferă posibilitatea de a-i descoperi pe cei care s-au afirmat, ca individualități notabile, în înaintarea de ansamblu a României moderne.

Maniera acestor consemnări faptice și diurne este una proprie, în general, notațiilor jurnaliere. Importante sunt, întotdeauna, evenimentele și acțiunile care merită a fi reținute și nu numaidecât modalitatea înregistrării lor. În cazul de față, însă, trebuie să remarcăm că textul propriu-zis al acestor memorii este unul distinct, aparținând cuiva pentru care mărturisirea era o dimensiune definitorie a propriei personalități, împletită, firește, cu o empatie subiacentă. Notația aridă și impersonală a unui eveniment oarecare este însoțită de cele mai multe ori de o descriere ce impresionează prin sugestivitate și penetranță, împrumutând, adeseori, paginii respective și accente epatante, de literatură adevărată. Astfel, în ziua de 18 mai 1917, când în Camera Deputaților a fost discutată chestiunea agrară, jurnalerul nota că "*Deocamdată, Paul Brătășanu vorbește ca proprietar ca iubire de pământ,*

fanatic, mucalit și patriarhal, amestecând onestitatea lui simplă cu interese de clasă și de partid, – mai mult de clasă. [...] Răspunzând lui Dobrescu, Brătianu are accente de mare putere oratorică. Nu va trata Parlamentul ca un <<soviet>> de lucrători cari trebuie luminați asupra principiilor înseși ale vieții politice. Scopul? doar cine nu-l știe? [...] Nu se crede nici cel mai priceput din membrii Guvernului, nici cel mai nevinovat. Dar el e acolo, simbolul. Un băț de ar fi, sunt datori a-l urma, pentru ca, pe urmă, să-l arunce în foc, ori să-l pună la Muzeu. Dar deocamdată trebuie să-l respecte și să-l urmeze”¹¹⁶. Șase zile mai târziu, reținea: “Matei Cantacuzino vorbește la Cameră. Formă de o perfecție ca în Franța secolului al XVIII-lea. Frumos cap de gânditor. Melancolia fiului său ars”¹¹⁷. La 24 iunie 1919, apoi, consemna “Moartea lui P. P. Carp. Se trece destul de ușor asupra ei. Mai toți relevează nepotrivirea cu timpul și încremenirea în autoritarismul altei epoci a intrinsigentului conservator”¹¹⁸. Revenind asupra aceluiași personaj, la 8 august 1919, memorialistul nota că “cineva a mers la înmormântarea lui Carp. De o simplitate extremă. Abia câțiva moșieri vasluieni. Mortul era într-o haină cenușie de casă. A fost pus de-a dreptul în pământ. Un singur preot de sat. Țeranii lui erau împrumătăriți și înzestrați cu unelte, totuși nemulțumiți. Împărțirea se făcuse de un administrator evreu fără a se ținea samă de vrednici, și, apoi, feudalul n-avea, ca om, legături cu dânșii, ca oameni”¹¹⁹. La 14 iunie 1925 a participat la o “slujbă la Mitropolie pentru Eminescu”, unde a descoperit o “colecție autentică de <<mitocani>> bucureșteni. În strane Goldiș și Moșoiu, președintele Comitetului pentru ridicarea monumentului. La cimitir. O cruce de lemn pe mormântul lui Macedonschi. Vechiul bust în<n>egrit al lui August Treboniu Laurian. Mormântul lui Chendi bine împrėjuit; al lui Iosif – o sărăcie. Văd întâia oară pe al lui Eminescu însuși. Nobil se ridică teul de-asupra marmurei cu versurile lui și în mijlocul florilor. Prezente vreo douăzeci de persoane. Patriarhul nu vrea să vorbească. Moșoiu, care vorbește solemn plimbându-se, zice: Emil în loc de Mihail. De la școală fetițe încearcă a dramatiza satira a treia. Penibil! Seara comemorația Eminescu la Teatrul Național. Puțină lume. Sunt rugat a ținea conferința despre sensul operei poetului. Declamă frumos d-na Giurgea, Ciprian și Nottara”¹²⁰.

Uneori, însemnarea era redusă la câteva cuvinte, conferindu-i-se astfel o valoare paremiologică, de refren concluziv: “Crăciun de zăpadă și de moloșag. Lumea e săracă, tristă și fără încredere în viitor”¹²¹. Și parcă pentru a sublinia ideea că acest scepticism nu era un gând întâmplător, îl așeza în “istoria” ultimelor zile ale anului 1930. Peste o lună doar, își avertiza contemporanii, scriind: “Dacă noua generație se va lăsa ispitită de interese materiale, la vârsta mea nu vor mai avea o țară. Pretutindeni aiurea e muncă și creațiune. Noi – muzezim”¹²². Nu o dată, aceste însemnări erau însoțite de reacții de moment față de malițiozități colportate la adresa sa, plecându-se de la jenente calcule politice sau interese personale. Astfel, la 22 martie 1923 se arăta surprins de faptul că “<<Gazeta Transilvaniei>>, unde colaborez, deschide atacul contra mea, <<omul pașnic>>”¹²³. Trei ani mai târziu, adică la 28 martie 1925, consemna că “<<Îndreptarea>> anunță sosirea <<mai multor membri ai familiei Iorga>>, după ce <<au împărțit mai multe geamantane de decorații>>. Ce lume abjectă!...”¹²⁴.

Este recunoscut îndeobște faptul că N. Iorga nu era omul care să fi trecut ușor peste o jignire. Reacționa imediat, calmându-se la fel de repede și oferindu-și, grabnic și cu sinceritate, prietenia aceluia care recunoștea că a greșit. În același timp, se arăta foarte impresionat de gesturile frumoase, indiferent de unde veneau. La 8 aprilie 1935 nota că “vorbesc la Senat cu privire la proiectul de lege administrativă”, fără a mai adăuga ceva. În schimb, lăsa a se înțelege că nu-i era indiferentă o scrisoare care avea în vedere o carte de-a sa și nu una oarecare. “Ortiz îmi scrie calde cuvinte pentru “O viață de om” și Brucchesi din Canada, publicând un articol, cerut, despre așezămintele de la Văleni, spune că <<aș fi fost în fruntea gloriilor Renașterii>>. Sunt pe lume și mângâieri...”. Și adăuga, la sfârșit, pentru sine doar, un gând de o clipă: “Caldă primire a piesei mele Sângele lui Minos”¹²⁵.

Am mai observat deja că orice tentativă de rezumare a *Memoriilor* lui N. Iorga este inoportună și gratuită chiar, întrucât gândurile cuiva, concentrate într-o notație fulgurantă, își pierd autenticitatea printr-o intruziune superfluă. Indiferent ce s-a spus ori se va spune despre aceste note zilnice, ele vor

¹¹⁶ N. Iorga, *Memorii*, Vol. I, pp. 11-12.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 20.

¹¹⁸ *Idem*, Vol. II, p. 222.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 238.

¹²⁰ *Idem*, Vol. V, pp. 35-36.

¹²¹ *Idem*, Vol. VI, p. 38.

¹²² *Ibidem*, p. 48.

¹²³ *Idem*, Vol. III, p. 286.

¹²⁴ *Idem*, Vol. V, p. 5.

¹²⁵ *Idem*, Vol. VII, p. 240

continua să rămână o sursă informațională indispensabilă aceluia care se vor referi, cândva, la perioada 1917-1938, deși, câteodată, unele notații par ori chiar sunt, realmente, ireale, nu numai decât îndoielnice.

Din când în când, e bine să ne amintim că memorialistul a reținut în notele sale și informații preluate de la alții, fără a fi avut întotdeauna posibilitatea de a le controla autenticitatea. Alteori, a notat în grabă detalii îndoielnice despre întâmplări sau contexte neclare, în care s-au strecurat inexactități, exagerări de moment, deformări interesate chiar etc. Însemnările zilnice sufăr întotdeauna de permanenta primejdie a incertitudinii, a lipsei explicațiilor ori a adaosurilor ulterioare, venite prea târziu. În general, însă, valoarea notațiilor jurnaliere rezidă tocmai în particularitatea lor de a nu fi fost influențate de imixtiuni sau de rectificări tardive, partizane uneori și deci deformante. La 18 iunie 1919, de pildă, Iorga nota că *“se anunță în secret că Brătianu ar fi aici”*, adică în țară, pentru a reveni, două zile mai târziu, cu un alt zvon: *“Se asigură că Brătianu nu mai vine”*¹²⁶. Întoarcerea primului ministru de la Paris era așteptată, cu mari emoții, de întreaga lume politică a României. Dacă nici N. Iorga nu era la curent cu agenda participării primului ministru la Conferința de Pace, atunci ce știau oamenii de pe stradă în legătură cu acest subiect? Dar erau ei, oare, la fel de interesați ca Iorga de atare chestiuni? Obișnuită, probabil, cu asemenea “discreții”, acceptate în România timpului ca normalități de moment, deci tolerabile, Regina Maria notase și ea în propriul jurnalul, la 12 iunie 1919, că Grigore Filipescu și Constantin Argetoianu, pe care îi primise în acea zi, *“au o averiune comună: Brătianu și consideră că adevărul nu ajunge niciodată la noi, deoarece <<entourage>>-ul nostru îl împiedică să ajunga la noi”*¹²⁷. Abia la 6 iulie 1919, Iorga nota că *“Brătianu a venit aseară, cu automobilul, de la Predeal, fără primire de partid aici”*¹²⁸.

Recuzând, bineînțeles, inexactitățile, într-un excurs memorialistic aparținând tocmai lui N. Iorga – adeptul nedezmințit al adevărului fiecărei clipe –, se cuvine a observa că orice diurnal este supus pericolului alunecării în greșală, îndeosebi a aceleia anevoie de sesizat și deci de evitat. O reeditare a acestor *Memorii* ar oferi ocazia, care este mai întâi o obligație, de a se identifica și îndrepta eventualele erori, existente, totuși, chiar dacă nu și perturbatorii.

Începând cu al doilea lustru al secolului XX, N. Iorga a fost o personalitate pilduitoare a României aceluia timp. Conștient de acest fapt și de limitele inerente ale imaginii unei individualități ce-și domina, părelnic doar, de cele mai multe ori, contemporanii, el mărturisea la un moment dat că *“m-am gândit, precum am făcut-o deseori în viața mea – și de fiecare dată am greșit – că o prea hotărâtă intransigență din partea mea ar putea să strice un lucru bun, care fără aceasta s-ar putea face”*¹²⁹. O asemenea recunoaștere, surprinzătoare doar în aparență, este în măsură să răspundă multor întrebări suscitate de viața sa, dar mai ales de o operă ca a sa, dacă acceptăm a fi judecate numai separat ori întotdeauna împreună. Iată că el s-a întrebat – și nu o singură dată și nici doar într-o împrejurare anume – dacă nu ar fi fost mai bine să renunțe la “o prea hotărâtă intransigență”, presupunând că ea “ar putea să strice un lucru bun”, “care fără aceasta s-ar putea face”. Deci, nu întotdeauna “intransigența” sa a fost “prea hotărâtă”, furat de un gând înalt sau de un intenție reformatoare. Uneori este greu să ne dăm seama unde ar trebui să se termine intransigența și când va deveni necesară concesiia, refuzată adeseori de gândul rigorii permanente.

Memoriile lui N. Iorga rămân și azi, după atâția ani de la publicare, un “lucru bun” și deosebit de util intelectualului acestui nou început de secol, chiar dacă se vor găsi și voci care să conteste sau să propună moderarea unei asemenea afirmații. Vorbind despre Al. Marghiloman și guvernul său din 1918, diaristul recunoștea că-i spusese odată *“că <<nu vreau să-l văd>> și, la cea dintâi ocazie, pentru a i-o dovedi, îl voi privi drept în ochi. De fapt, niciodată nu i-am mai vorbit, deși uneori judecam împrejurările ca și dânsul, și aceeași condamnare venea, asupra aceluiași oameni, din conștiința mea ca și din conștiința lui. Mi-a părut mai puțin rău că am păstrat această atitudine față de un om așa de cult, de talentat, de onest și, în fundul sufletului, desigur și iubitor de neamul său, când am cetit însemnările lui zilnice, pline de neadevăruri și întortocheri, după cum îi veneau ștafetele de la oameni fără nici o valoare morală, el însuși pretinzându-se la un nivel desigur mult inferior celui al ținutei sale exterioare, așa de îngrijită”*¹³⁰. Câți dintre cei care au citit însemnările zilnice ale lui N. Iorga nu au gândit la fel despre autorul lor?

¹²⁶ Idem, Vol. II, p. 219.

¹²⁷ Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (decembrie 1918-decembrie 1919)*, Volumul I, p. 212.

¹²⁸ N. Iorga, *Ibidem*, p. 225.

¹²⁹ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 274.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 376.

Dincolo de întâmplătoarea diferență de vârstă, cei doi oameni politici s-au întâlnit uneori pe baricade alăturate, chiar dacă își refuzau o asemenea situație, pretisă a fi incidentală. Așa cum am văzut, N. Iorga recunoscuse chiar că "uneori judecam împrejurările ca și dânsul". La sfârșitul Primului Război Mondial, Al. Marghiloman se îndepărtase de sfera oamenilor politici influenți. Nici N. Iorga nu a mai fost cel de dinainte de 1914, chiar dacă a mai ocupat, temporar, unele demnități politice importante. *"Din război, scria Mihail Manoilescu, Iorga ieșea cu aureola frumoaselor cuvântări și articole pe care le aruncase în zilele cele mai grele ale luptei noastre. Și totuși – aprecia memorialistul mai tânăr cu două decenii –, Iorga era politicește sfârșit a doua zi după întregirea României. Punctul culminant al carierei lui naționale fusese războiul, pe care îl pregătise virtual prin scrierile și prin călătoriile lui în țările românești înstrăinate. Dar în inima tineretului el nu mai putea nădăjdui că va mai trezi vreodată o rezonanță..."*¹³¹.

Oare numai din cauza lui Ion I. C. Brătianu, Iorga nu s-a aflat printre cei care au reprezentat România la Conferința de Pace de la Paris? Pentru tot ceea ce făcuse în direcția realizării idealului național al țării sale, până în 1914 și apoi în anii războiului, Iorga ar fi trebuit să fie primul nume pe o listă a aceluia care urmau a reprezenta România, în 1919, în forumul diplomatic parizian. Nici unul dintre membrii delegației țării noastre nu se putea compara cu el, ca autoritate morală, dar mai ales ca valoare științifică. Dar unele oficialități politice bucureștene se îndoaiau că o personalitate atât de conștient de valoarea sa va accepta o subordonare necondiționată, în raport cu un proiect sau o intenție care să exprime voința și interesele generale ale românilor, fără a se avea în vedere și considerațiile sale personale. La Paris, însă, discursul României trebuia să fie unul singur, chiar dacă nu personal, pentru a exprima astfel voința națională și a fi ascultat și luat în seamă în acest sens. Ion I. C. Brătianu, acela care conducea delegația română la forumul parizian, era conștient de acest fapt și a evitat orice posibil risc. Nici relațiile dintre ei nu erau, în acel moment, dintre cele reclamate de o colaborare perfectă. Când a fost nevoie, pentru că atitudinea factorilor de decizie ai Conferinței de Pace nu s-a arătat a fi de la început deschisă speranțelor românești, liderul delegației noastre a apelat la prezența Reginei Maria. Iorga îl putea, neîndoindu-l, consilia pe Brătianu, dar exista și pericolul de a-l inoportuna, prin presiunea prezenței sale spirituale. Cei doi au gândit și au acționat chiar la fel, în anumite chestiuni și momente, fără ca fruntașul liberal să încerce a și-l subordona pe istoric. Dar, a-și însuși încă o grijă, pe lângă cele pe care le reprezentau calculele celor Patru Mari, i-ar fi complicat o responsabilitate deosebit de problematică și mult prea împovăraătoare. În plus, Brătianu nu era dispus să împartă cu altcineva onoarea și răsplata încheierii păcii, care, dacă ar fi fost o "victorie", nu i s-ar fi putut găsi un termen de comparație.

Continuându-și raționamentul, care putea fi emendat sau nuanțat, ca orice afirmație cu pretenție de diagnoză politică, Mihail Manoilescu considera că *"în anii care au urmat, Iorga a fost șef de partid, prim ministru și cenzor permanent al vieții publice, a ajuns din ce în ce mai cultivat și măgulit de suveranii țării și de politicieni, dar numai de oamenii generației lui și de lumea veche, în timp ce tineretul încetase de mult să se mai grămădească la ușa sălilor lui de conferințe. Iorga nu era făcut să atragă în mișcarea lui pe intelectualii care năzuiau către o doctrină politică consistentă și încheagată. Ideile lui politice erau fluctuante, ca și temperamentul lui capricios, iar concepțiile lui sociale apăreau confuze"*¹³². Probabil că aceste considerații ar trebui acceptate ca o posibilă cheie în care trebuie citite și interpretate *Memoriile* lui N. Iorga.

La 19 septembrie 1919, N. Iorga era vizitat de Colonelul Pierson A. Anderson, șeful Misiunii americane în România, căruia îi marturisea că *"viitorul Românilor e în sufletul lor însuși. Ca om politic – recunoștea el –, nu admit teoria <<bucății de hârtie>>, dar ca istoric trebuie să recunosc că așa a fost totdeauna"*¹³³. Încă nu uitase – de fapt nu va uita niciodată – că nu a fost și el prezent la Conferința de Pace, dar, indiferent de această "nedreptate", deciziile forumului parizian nu puteau fi eludate.

N. Iorga nu era omul care să poată trece, zâmbind cu seninătate, peste un gest sau o afirmație care îl nedreptățiseră cândva ori i se păruseră malițioase sau neîntemeiate. Această notă comportamentală s-a reflectat în permanență în tonul semnărilor sale jurnaliere. Un asemenea fapt nu-l putem trata ca pe o uzanță convențională, dar nici nu trebuie privit ca un reper disculpant întotdeauna sau mereu incriminator. Adeseori, a refuzat ori a blamat un anumit comportament al unui contemporan, pentru ca, altădată, să recurgă, el însuși chiar, la aceleași maniere, fără o justificare măcar formală. La 25 februarie 1920, nota că *"Lupu a fost la Regina, căreia i-a spus, cum îl autorizasem,*

¹³¹ Mihail Manoilescu, *Memorii*, I, Ediție îngrijită, prefață, note și indice de Valeriu Dinu, București, EE, 1993, p. 30.

¹³² *Ibidem*, p.30.

¹³³ N. Iorga, *Memorii*, Vol. II, p. 248.

că *n-am venit, pentru că <<nu pot înțelege la alții ceia ce eu însumi sunt incapabil să fac>>. Regina întreabă dacă întrădevar e <<serios>> și totuși nu poate crede, eu fiind vechiul <<bon enfant>>*¹³⁴. Regina, însă, nu a menționat numele lui N. Iorga în textul rezervat zilei de 25 februarie 1920, dar a cosemnat întâlnirea cu Lupu¹³⁵. Poate că inconsecventul politician nu a ținut seama de rugămintea aceluia care îl ajutase nu demult ori poate că Regina nu a dat importanță acestui detaliu. Peste remarca lui Iorga, totuși, nu trebuie să trecem cu indiferență. Nu tot ceea ce fac alții trebuie sau poate fi reprobabil întotdeauna, doar pentru că noi nu acceptăm să procedăm la fel. Pretinzând că faptele noastre pot fi considerate îndreptar ori etalonul universal, am ajunge la o uniformizare inadmisibilă, ce exclude diversitatea și privilegiul comparației.

Într-o altă zi, adică la 22 octombrie 1922, N. Iorga nota, ca pe o elevație autoscopică uneori compensatorie, că la o dată anume, dar și una oarecare, *“cetesc din cărțile mele despre Rege și Regina. Privesc în ochi pe acei cari i-au trădat și jignit. E și aceasta o satisfacție”*¹³⁶.

La 15 februarie 1923, N. Iorga consemna că avusese loc *“la <<Dacia>>, cu o asistență enormă, adunarea noului partid naționalist-creștin. Cu injurii la adresa mea, a lui Vaida și a multora alora se cruță numai <<marele om>> Brătianu, care n-a vrut să iscălească tratatul <<mârșav>>”. În ziua următoare adăuga: “prin restaurante se colportează numărul securilor cu care mă plătesc <<Jidani>>. Sunt prezentat ca un om <<fără caracter>>, care <<voiu fi lichidat>>”*¹³⁷. Surprinde, din nefericire, incriminarea, nejustificată întotdeauna, proferată la adresa lui Ion I. C. Brătianu. Și nu era singurul tratat astfel. La 11 martie 1923, întrebat despre “critica românească” și rosturile ei, Liviu Rebreanu răspundea că nu-i plăceau *“notițele veninoase cu care mă gratifică de doi ani d. Iorga (acest om de geniu și încăpățânat <<critic>> literar, pentru că am îndrăznit să scriu un roman, și încă, zice-se, bun, fără îngăduința d-sale...”*¹³⁸. Câțiva ani mai târziu, adică la 29 august 1931, Mihail Manoilescu îl va întâlni pe Iorga la Mangalia, care i-a povestit *“cu detalii scena când regele i-a încredințat guvernul, într-un moment de tensiune și de oboseală, după ce Titulescu îi dăduse o reprezentare de feminitate cu lacrimi, strigăte, suferinți nervoase, așa de respectuoase față de suveran. Iorga îmi mărturisește apoi că guvernul lui nu și-a ajuns scopul (după abia patru luni), întrucât nu a făcut demonstrație că un guvern în afară de partide este mai bun decât unul de partid. [...] Am fost nespuse de impresionat de destăinuirile lui Iorga. Eu îl credeam naiv și <<îmbrobodit>>: el era perfect conștient, dar slab și incapabil să se apere. O dată mai mult, verificam cât de aproape sunt de dânsul și cum inferioritatea noastră a amândurora stătea în imposibilitatea etică de a întrebuița armele ignobile ale adversarului comun, Argetoianu”*¹³⁹.

În ziua de 5 septembrie 1932, înainte de a fi primit de Carol al II-lea, Manoilescu s-a întâlnit încă o dată cu Iorga. *“Timp de un ceas, va nota el, m-a făcut să trăiesc retrospectiv, cu dânsul, toate amărăciunile îndurate, din ziua când – într-un moment greu pentru rege – acceptase să-i fie mare sfetnic. Acum, regele se înstrăinase de dânsul, îl întâlnea rar și nu vedea totul decât prin ochii lui Argetoianu! Eu îl înțelegeam și mă simțeam aproape de dânsul, cu aceea înțelegere pe care am arătat-o de foarte tânăr pentru sufletul celor bătrâni și care m-a făcut să fiu, pe rând, confidentul generalului Averescu și al mareșalului Prezan. [...] I-am spus că-i voi vorbi regelui despre toate. Și după o jumătate de oră i-am vorbit. Carol [...] era acum receptiv pentru mine și pentru suferințele fostului său profesor, azi primului ministru. [...] I-am făcut o inspirată paralelă între genii bun: Iorga și genii rău: Argetoianu; i-am arătat cât de mult îl poate servi mai departe pe dânsul ca suveran acoperirea unui om, căruia i se poate tăgădui orice afară de puritatea lui”*¹⁴⁰. După această intervenție, fostul profesor al Principelui Carol a continuat a rămâne prim-ministru. *“Dar, oare – în schimb – mi-a păstrat Iorga vreo recunoștință pentru ceea ce făcusem?”, se întreba Manoilescu, privind în față realitățile politice ale timpului și adăugând: “Asta vom vedea-o mai târziu”. Înainte de a-și răspunde, mărturisea că “nu pot să-mi opresc un gând plin de tristețe. Iorga a fost idealul a două generații și omul care a înfățișat pentru intelectualitatea țării prototipul temperamentului etic, pus veșnic în contrast cu turma politicienilor de rând. El însuși a biciuit oportunismul calculator și fals al oamenilor de partid, a proslăvit în viața publică dezinteresarea și a divinizat <<gestul>> elegant și mântuitor... Iar acum, când era el însuși pus în fruntea unui guvern, când avea prilejul să-i dea țării modelul unei atitudini demne și de înaltă ținută morală [...] el, marele Iorga, se*

¹³⁴ *Ibidem*, p. 344.

¹³⁵ Maria, Regina României, *op. cit.*, Volumul II, p. 76.

¹³⁶ N. Iorga, *op. cit.*, Vol. VI, p. 6.

¹³⁷ *Ibidem*, pp. 55-56.

¹³⁸ Liviu Rebreanu, *Opere*, 19, Ediție critică de Nicolae Gheran, *Interviuri, anchete, 1921-1939*, București, EM, 2000, p. 10.

¹³⁹ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, II, pp. 275-276.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 276.

purta ca un politician. Și între mine, care mă luptam să-l apăr pe rege de compromiterea totală, și politicianul a cărui lipsă de scrupule era legendară, Argetoianu, Iorga îl alegea fără nici o tresărire pe acesta, fiindcă el, prin manevre rușinoase de curte și prin coruperea tuturor, cu banul țării, putea să-i asigure mai departe guvernarea. Judece oricine după acest singur fapt, ce a fost viața publică a României între cele două războaie mondiale! Căci Iorga – încă o dată – era din cei mai buni, între cei mai buni ai vremii lui”¹⁴¹.

Oricât a încercat Manoiilescu, atunci, să găsească unele circumstanțe atenuante, în favoarea aceuia pe care nu-l voia la fel ca majoritatea politicianilor români, se pare că nu a reușit. Renunțarea la serviciile lui Iorga a venit, așadar, de la sine, iar el, observa același Manoiilescu, “ca să fie mai original și mai dramatic – pleacă de la Palat acasă...pe jos”¹⁴². Prin urmare, “lecția Iorga” nu a fost, împotriva tuturor așteptărilor, una care să influențeze în vreun fel comportamentul celor aflați în categoria posibilităților șefi de guvern. Conștient de această nereușită, fostul admirator al lui Iorga observa că “nimeni nu se mai înduioșea acum de respectabilul bătrân. Căci el comisese păcatul față de țară, de a se alia cu cel mai cinic și cu cel mai imoral dintre politicieni”¹⁴³, adică Argetoianu. Trecând repede peste un eșec mai impresionant decât o dramă provocată de aceleași împrejurări, Mihail Manoiilescu recunoștea că “durerea mea era nu că se spulberase vechea legendă a lui Iorga, salvator al țării, ci că se consumase politicește mitul unei formule de guvernare, în afară de partide și pe deasupra partidelor, în care nădăjduise țara și la care visasem și eu”¹⁴⁴.

Această lungă paranteză, care poate părea întrucâtva paralelă cu obiectul demersului nostru, este deosebit de ilustrativă, credem noi, pentru “descoperirea” memorialistului N. Iorga. Nu ne-am propus să ajungem a accepta, ca pe o evidență incontestabilă, că *Memoriile* sale nu ni-l dezvăluie “așa cum a fost” întotdeauna! Dar politica este un teren tentant și primejdios, plin de capcane înșelătoare, impietând multe dintre existențele acelora care nu trebuiau să accepte compromisuri, chiar dacă ele plecau de la cele mai bune intenții. Iorga și-a dorit mult să ajungă, o singură dată măcar, în fotoliul de prim-ministru al țării sale, deși contextul politic intern și european traversa o criză deosebită. A reușit și a rămas acolo un timp, renunțându-se însă la serviciile lui, nu de pe o zi la alta, ca în cazul unui accident, ci atunci când realitățile momentului și nu doar calculele politicianiste au decis în locul lui.

În ziua în care a fost învestit cu prepozența de premier, când pertractările ce au premers această decizie nu se încheiaseră încă, N. Iorga îi mărturisea Regelui că îl neliniștea “primejdia unei guvernări cu Argetoianu la Interne”¹⁴⁵. Și avea dreptate. De ce nu a renunțat, oare, la acest compromis atunci când nu era prea târziu? Cu puțin timp înainte de a surveni căderea guvernului, aici la 4 aprilie 1932, Carol se arăta nemulțumit de proiectul legii învățământului superior, care se discuta atunci, complicând situația guvernului. Reconoscând că “m-am angajat cu ea” și înțelegând că nu mai putea continua, primul ministru nota, cu tristețe și cu o nesfârșită lehamite: “Mă duc deci odată cu retragerea ei. <<Începe a-mi fi greu. Partid n-am. Am numai prestigiul mieu personal, și acesta e singurul lucru pe care nu-l pot jertfi Maiestății Voastre>>”¹⁴⁶. Dar îl “jertfise” deja. Renunțarea la ipostaza de premier ar fi trebuit să survină în ziua în care s-a văzut confruntat cu primul compromis care i s-a sugerat ori impus, după investitura din 18 aprilie 1931, când, nota el, “Regele mă chiamă. E prăpădit fisicește. Îmi cere să formez Ministeriul. Nefiind altă soluție, trebuie să primesc. Scrie însuși lista. E gata a abandona pe Manoiilescu. Îl rog să-l păstreze, dar să-l împiedece de a intriga. [...] Pentru Argetoianu, arăt că nu e bine să fie deocamdată la Interne, și-i propun Finanțele. Regele acceptă. Jos, Argetoianu nu esită a primi”¹⁴⁷.

Citind cu atenție aceste însemnări, reținute după o zi foarte dificilă, vom înțelege că investitura guvernamentală la care ne referim a fost de la început chiar confruntată cu un compromis la care s-a recurs, numaidecât, întrucât țara nu putea să fie lipsită de un guvern, iar N. Iorga trebuia încercat, în cele din urmă, pentru a se răspunde astfel unei așteptări ce devenise supărătoare. O asemenea decizie a fost luată, deci, într-o situație limită. Pentru unii, N. Iorga părea a fi, poate, în acel moment, soluția salvatoare, ca cheie a unei normalizări ce nu mai suferea amânare. Nu s-a plecat de la numele său, ca fiind cheia *sine qua non* a evitării unei crize guvernamentale grave, ci s-a ajuns la el ca la o soluție de încercare. Regele i-a cerut “să formeze Ministerul”, dar componența acestuia nu a dictat-o virtualul prim-ministru. Acesta va pretinde că “trebuie să primesc”, deși putea refuza, întrucât lumea momentului își

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 294.

¹⁴² *Ibidem*, p. 321.

¹⁴³ *Ibidem*.

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ N. Iorga, *Memorii*, Vol. VI, p. 86.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 366.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 86.

dădea seama că experimentul aceluși cabinet nu avea șanse de izbândă. Și el știa asta, dar nu a rezistat unei ademeniri care îl încerca de multă vreme¹⁴⁹.

În 1935, deci după un oarecare timp de la “încercarea” la care ne-am referit, care fusese mai mult un “incident” decât o veificare, Mihail Manoilescu nota că, “*fiindcă vorbesc aici din nou de Iorga, trebuie să relev un fapt care dovedește o dată mai mult că dânsul și când greșea o făcea cu bună credință atunci și cu remușcări după aceea. Vorbind în Senat, în aprilie, la legea pentru modificarea demiterii mele din calitatea de guvernator spunea: << spre nenorocirea mea, am și participat, dar doresc ca nimeni să nu se găsească în asemenea condițiuni, la înlăturarea guvernatorului Băncii Naționale >>. Și acesta era << un om tânăr, un om de mare merit, foarte onest, a cărui acțiune acolo nu putea să fie decât folositoare țării >>. Iorga a confirmat astfel ceea ce mărturisise și în memoriile lui despre acele penibile împrejurări și despre mine*”¹⁴⁹.

Timpul și explicațiile ulterioare ale lui N. Iorga l-au temperat întrucâtva pe Manoilescu, dar vechile supărări nu se uită ușor de toți și pentru totdeauna. La 19 martie 1937, Argetoianu, care lăsa la un moment dat a se crede că trecuse peste “eroarea” de a fi făcut cândva parte din același guvern, împreună cu N. Iorga, a aflat dintr-un articol de ziar că fostul prim-ministru a declarat într-o ședință a Senatului că nu a avut nici o legătură cu legea conversiunii, adusă în discuție în timpul guvernării sale. Simțindu-se jignit, Argetoianu s-a trezit întrebând: “*de ce n-ai spus-o atunci? De ce nu ți-ai dat demisia ca să nu fii compromis << de țuguiele >> care s-au făcut sub firma d-tale? Ce scârbă de om! Nici cu cleștele nu poți să-l aduni din gunoi! Și în fața acestui țațos al oportunismului fac tumba toate lichelele politicianismului, ca să pună în serviciul lor nestăvilita lui logoree și aparențele unui talent cu miros de latrină*”¹⁵⁰. Citind aceste insulte, presărate cu grobianisme greu de transcris, care făceau deliciul politicianului oltean, ne întrebăm, încă o dată, cum de l-a admis N. Iorga, ca ministru, într-un guvern al său? Și nu a fost singurul pe care l-a acceptat în acele împrejurări în preajma sa, deși între ei a plutit în permanență o incompatibilitate evidentă.

Și totuși, între maniera în care a fost prezentat Constantin Argetoianu în notele zilnice ale lui N. Iorga și imaginea acestuia din urmă, profanată de însemnările memorialistului din Breasta, este o deosebire surprinzătoare. Oricâte vexații a proferat Argetoianu la adresa omului politic botoșănean, cel insultat cu o ignominie fără limite nu a coborât niciodată la nivelul abjecțiilor cu care era înțesat vocabularul “colaboratorului” sau de ocazie.

Nu mult timp după ce însemnările la care recusesse N. Iorga deveniseră zilnice, depășindu-se astfel condiția de adjuvant aleatoriu al unor eventuale rememorări viitoare, ele au început a fi privite altfel de autorul lor. Memorialistul a înțeles – și nu era primul care proceda astfel – că transformând un gest, fortuit adeseori, într-o conveniență, ar aduna în timp niște informații care vor deveni cândva interesante prin ele însele, nu numai decât ca remember sau ca o posibilă “cronică” personală, ci chiar ca document. O asemenea decizie i-a fost sugerată, probabil, și de faptul că el citise și apelase adeseori la scrieri care rezultaseră din demersuri similare. Însumarea unor consemnări zilnice, indiferent de intenția care le-a determinat într-un anumit moment, se transformă, în timp, într-o “poveste” cu valoare de document, care îl vor surprinde, la un moment dat, chiar și pe un observator fin al unei epoci sau al unei societăți anume. Faptul că N. Iorga și-a subintitulat în momentul publicării aceste fulgurații, recurgând la sintagma “însemnări zilnice”, spune destul despre ce a intenționat el să realizeze cu precauția de a “rezuma” fiecare zi într-un text care să-i amintească nume, acțiuni, fapte, evenimente etc., care se uită îndeobște după un timp. Mai mult decât atât, la publicare, el a ținut să precizeze și tematica primelor două volume – *Războiul național și Lupta pentru o nouă viață politică* –, subliniind deci esența însemnărilor din intervalul cuprins între mai 1917 și martie 1920.

Cea dintâi însemnare păstrată – făcută la Iași, joi, 17 mai 1917 – are aproape două pagini și descria “primirea la Parlament a lui Albert Thomas”¹⁵¹. Volumul se încheie cu o notă din 5 mai 1918, în care erau reținute câteva informații despre situația din Bulgaria¹⁵². Într-o anexă finală a fost reprodușă o scrisoare a generalului Al. I. Lupescu, din 1 martie 1931, adresată lui N. Iorga, cu unele precizări în legătură cu relatarea din ziua de 28 noiembrie 1917, citată de Editura Ciornei în prospectul care anunța apariția *Memoriilor*.

Consemnările care fac obiectul acestui tom nu sunt aduceri-aminte tradiționale, iar peste unele

¹⁴⁹ Cf. Mihail Manoilescu, *op. cit.*, II, p. 276.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 370.

¹⁵⁰ Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, Volumul II, pp. 128-129.

¹⁵¹ N. Iorga, *op. cit.*, Vol. I, pp. 9-11.

¹⁵² *Ibidem*, p. 368.

zile s-a trecut fără a se nota ceva. Câteodată – așa cum s-a întâmplat la 19 mai –, notația avea peste cinci pagini, iar explicația acestei detalieri rezida, probabil, în faptul că următoarea consemnare a fost făcută abia peste patru zile, adică la 23 mai. Așadar, în textul datat 19 mai au fost incluse – presupunem noi – și secvențe consumate în următoarele trei zile. Unele dintre posibilele inexactități nu au fost, însă, revizuite întotdeauna. Dar nu putem transforma această observație într-o regulă. Fiecare însemnare are caracterul unui avertisment personal sau al unei aduceri-aminte. Câteodată, însă, consemnarea era un rezumat sau o succintă relatare. Primul volum are 372 de pagini. Următorul, apărut împreună cu cel dintâi, adică tot în 1931, la Editura "Națională" S. Ciornei, din București, are 375 de pagini, cu notațiile reținute între 6 mai 1918 și 26 martie 1920. Nici prima însemnare, nici ultima, nu se referă la niște date cu valoare referențială, astfel încât putem afirma că împărțirea notelor din primele două volume s-a făcut în funcție de dimensiunile lor, nu după criteriile tematice ori temporale și nici în funcție de eventuale diferențe informaționale. Consemnările inserate în primul volum au în vedere aproape un an, în timp ce în al doilea volum au fost adunate note din aproape doi ani. Ritmul și volumul acestora a fost așadar mai intens și mai mare la început, pentru a se diminua după încheierea războiului. Prima consemnare din cel de-al doilea volum îl privește pe memorialistul însuși: "*ziaristul Negru, rămas în teritoriul ocupat, asigură că am primit <<de la Brătianu>> suma exactă de zece mii de lei. Ce mult mângâie studiile în astfel de vremi, între astfel de oameni...*"¹⁵³. Surprins și abătut de asemenea acuzații, deosebit de grave în acea atmosferă de recrudescență generală, el nu a mai avut dispoziția necesară scrutării acelei zile. Ultima însemnare, aceea din 26 martie 1920, avea în vedere o decizie importantă pentru guvernul condus de generalul Al. Averescu, privit ca o experiență impusă de realitățile postbelice. Numele citate sunt Ion I. C. Brătianu, Iuliu Maniu, Iorgu Toma, Ion Buzdugan, Ștefan Holban, Ion Inuleț, A. C. Cuza, Ion Mihalache, dr. N. Lupu, Al. Averescu, Octavian Goga etc., implicate în dezbaterile Camerei, dintr-o zi decisivă pentru noul guvern.

În anul următor, adică în 1932, au fost editate încă trei volume, care au apărut la aceeași editură, în care au fost incluse notațiile din intervalul 26 martie 1920-7 iunie 1930, deci din peste un deceniu. Prima însemnare din al treilea volum, subtitulată *Tristețea și sfârșitul unei domnii*, poartă aceeași dată ca și ultima reținută în volumul precedent. Și în acest caz, așa cum era de așteptat, unele note sunt mai cuprinzătoare, iar altele nu depășesc câteva cuvinte. Diferența nu era determinată întotdeauna numai de bogăția faptică a unei zile, ci, presupunem noi, și de predispoziția jurnalierului. Atunci când era impresionat de un eveniment anume, care îi provoca o stare sufletească deosebită, consemnarea era de regulă mai amplă, iar tonul ei îmbie la reflecție și azi. Dar nu trebuie să uităm că nu este foarte simplu să decidem, la sfârșitul unei zile, ce trebuie să reținem dintre subiectele și afabulațiile care au făcut, eventual, vâlvă pe moment. Unele vor fi uitate în ziua următoare, iar pe lângă altele se va trece cu o indiferență surprinzătoare, pentru a fi readuse în actualitate la un moment dat, când se va vedea că fără ele nu poate fi înțeles un eveniment sau nu pot fi elucidate un context ori o evoluție anume. Povestea sau identitatea unei zile nu se dezvoltă oricui, oricând și oricum. Nu toți judecăm și povestim o zi în virtutea aceluiași întrebări sau intenții. Adevăratele semnificații ale unei zile nu se dezvoltă de la sine, ci reclamă un efort, o pregătire și o chemare anume. N. Iorga reținea din fabulațiile, traumele și adevărurile unei zile cea ce credea istoricul că nu trebuia uitat, avându-l în vedere pe acela care va scruta, mâine sau peste un deceniu, povestea timpului respectiv.

La 28 martie 1920 nota: "*Splendidă întrunire la Dacia. O mulțime enormă. Sunt și socialiști, cari aplaudă mai ales pasagiile contra bogaților fără merit. Mihalache este foarte bine primit. Expunerea populară a lui Lupu are un deosebit succes. Fostul deputat Man, preot de la Gherla, care asemănă izgonirea guvernului Vaida cu o a doua cădere a Bucureștilor și vorbește, palid de emoție, de datoria față de doro-banțul român, liberator, dar neliber, stoarce lacrimi.*

În uimirea lumii, care revine de la Șosea, în automobil și trăsuri de lux, cu țeranii de la Niculițel în frunte, pe Calea Victoriei și pe Bulevard, în cântece naționale, până la Vaida, care, salutat de mine, ne asigură că, oricare i-ar fi <<tactica>> și succesul, nu se va despărți de democrația cea adevărată. Urmează Agârbiceanu; ceva mai rezervat, Cicio Pop"¹⁵⁴. Aceasta era atmosfera caracteristică începutului primăverii anului 1920, când la conducerea țării a fost ales un guvern care-l avea în frunte pe generalul Alexandru Averescu, acela care era considerat a fi atunci, de unii contemporani, singurul român capabil să răspundă imperativelor noilor vremuri. Volumul se încheie cu notația din 17 octombrie 1922, când realitățile interne românești nu mai erau cele din primăvara anului 1920. Prima experiență guvernamentală a Partidului Poporului se consumase, interludiul cabinetului Take Ionescu ajunsese o

¹⁵³ Idem, Vol. II, p. 7.

¹⁵⁴ Idem, Vol. III, pp. 5-6.

amintire fantezistă, iar Partidul Național Liberal și Ion I. C. Brătianu se impuseră ca formula cea mai potrivită noului context politic al României Mari.

Al patrulea tom – *Încoronarea și boala Regelui* –, deși are numai 228 de pagini, adună între copertele sale însemnările cuprinse între 18 octombrie 1922 și 28 martie 1925. Apetența memorialistului pentru deliciale oferite de spectacolul zilnic al vieții politice părea a se mai fi temperat, iar evoluția generală a României intrase într-un alt ritm, din punctul de vedere al căutării soluțiilor de moment. Ultima însemnare se referea, așa cum era de așteptat, tot la contextul politic al momentului, când permanentele tatonări nu se încheiaseră, iar jurnalierul se credea situat într-o poziție favorabilă, judecând totul din perspectiva realităților avute în vedere. Interesante și delicate par observațiile care îl privesc pe Iuliu Maniu, venit în vizită pentru o tatonare reciprocă. *“Maniu vine la mine. [...] E adesea duos și are ochii în lacrimi, mai ales când vorbește de originile lui nobiliare, de moșia pe care o păstrează de la anul 1600, ori de siguranța că vom putea lucra împreună. [...] Pe Rege îl judecă, în calitatea lui personală, inteligent, foarte cult, nobil, supus crizelor de conștiință, dar, ca monarh, doritor de liniște și supus sfatului celui din urmă care îl vede și, incapabil de a-și executa orice făgăduială”*¹⁵⁵. Trebuie să recunoaștem că avea dreptate politicianul ardelean. Iar notația lui Iorga nu lăsa a se vedea că el ar fi deformat în vreun fel considerațiile vizitatorului său din acea zi.

Și pentru că am ajuns a ne întreba despre autenticitatea însemnărilor zilnice ale lui N. Iorga, se cuvine să relevăm sinceritatea și exactitudinea lor, care nu pot fi puse la îndoială. Nepotrivirile care au fost, eventual, acuzate, câteodată, au de cele mai multe ori drept cauză modificări intervenite de la o zi la alta sau informații aleatorii, ce nu privesc fondul informațional al consemnărilor.

Cel de-al cincilea volum – subintitulat *Agonia regală și Regența* – se constituie din notele transcrise între 28 martie 1925 și 7 iunie 1930, când România s-a confruntat cu unele evenimente politice deosebite. În mai 1925, după moartea lui Alexandru Marghiloman, Partidul Conservator Progresist a dispărut de pe scena politică românească. Apoi, la 10 octombrie 1926 a fost fondat Partidul Național Țărănesc, acela care se va afirma, treptat, ca o alternativă guvernamentală a liberalilor, recunoscuți ca factorul dominant al sistemului partidist, după revenirea la guvern, în ianuarie 1922. Mai înainte, însă – la 30 martie 1926 –, s-a recurs la ultima guvernare a Partidului Poporului, care a reprezentat o manevră politicianistă a lui Ion I. C. Brătianu, acela care va “arunca”, pe neașteptate, “cărămida” de la 4 iunie 1927, gest determinat de o conjunctură politică sensibilă și periculoasă. Scenariul sumbru, oficializat la 4 ianuarie 1926, când Pricipelui Carol i-a fost anulat dreptul de a-l succeda pe tată său, în ipostaza de suveran al României, și dispariția acestuia din urmă, la 20 iulie 1927, a fost completat de moartea lui Ion I. C. Brătianu, la 24 noiembrie 1927. În șase luni, numai, structura politică a României s-a modificat substanțial. Din nefericire, schimbările intervenite în acest interval nu au fost însoțite de afirmarea unor soluții reclamate de noul context intern al țării. Prezentul și viitorul politic al României au ajuns a se confrunta dintr-o dată cu întrebări grave, care puneau sub semnul întrebării viitorul țării.

La 20 iulie 1927, N. Iorga nota că *“aflu din ziare vestea morții Regelui pe care n-am avut onoarea de a-l servi vreodată”*¹⁵⁶. Din această consemnare lapidară transpare, înainte de toate, reprehensiunea diaristului față de faptul că nu a fost desemnat niciodată, de cel abia dispărut, ca prim-ministru, între anii 1914 și 1927. Urmarea imediată a acelei drame va fi aceea că va *“produce o completă debandadă”*¹⁵⁷, considera Iorga. La 30 mai 1928, Academia Română a organizat o ședință de comemorare a Regelui Ferdinand. Participând la întrunirea respectivă, el a notat: *“Cum ași fi trebuit să vorbesc de politica unui Suveran care nu mi-a îngăduit nici o participare la conducerea țării, am refuzat. Sarcina i s-a dat lui Mehedinți, fost ministru. Sunt de față Prințul Nicolae, care a răspuns bine salutului președintelui Racoviță, și ceilalți doi membri ai Regenței, precum și regina Maria, care s-a apropiat de mine, observând că e mult de când nu ne-am văzut. Bianu a vorbit, mișcat, despre legăturile răposatului Rege cu Academia”*¹⁵⁸.

O notă care ilustra complicațiile cu care se confrunta viața politică la începutul verii anului 1928 este aceea din 17 iunie, când N. Iorga a participat, la Cluj, la oficializarea trecerii Muzeului Etnografic al Ardealului de la Fundația Regele Mihai la Ministerul Cultelor. *“În tren, consemna el, Lăpedatu, și la întors, Franasovici, spun multe lucruri interesante. Lăpedatu îmi arată că înfrângerea în procesul Manoilescu a fost pentru I. Brătianu cea mai grea lovitură. În Consiliul de miniștri a fost o uimire când Tătărescu a adus ceia ce el numia probele. Și Duca îndemnase la proces. Brătianu mă privea ca omul în*

¹⁵⁵ Idem, Vol. IV, p. 228.

¹⁵⁶ Idem, Vol. V, p. 234.

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Ibidem, p. 288.

stare să deslănuiască o mișcare carlistă. S-a crezut că Regina lucrează la un Ministeriu Știrbei, care ar deschide calea țărăniștilor. Prințul Nicolae a vorbit liber, bine, la Timișoara. Amândoi miniștrii iau în ușor pretențiile de succesiune ale lui Lupu.

Lăpedatu îmi spune în ce condiții s-a format guvernul Știrbei. Brătianu l-a chemat pe Lăpedatu și i-a spus ce pregătește; l-a rugat să nu plece din București. Lui C. Dimitriu i-a vorbit mai vag. Noii miniștri au fost înștiințați noaptea. Știrbei era cu Nicoleanu, cu comandantul Bucureștilor și directorul Poștelor. Intenția lui Averescu de a da o lovitură îi pare evidentă. Știrbei n-avea nici o autoritate: se simțea să pară imparțial. Lui Brătianu i-a părut rău pe urmă ca n-a pornit de-a dreptul¹⁵⁹. Toate aceste detalii trebuie verificate, bineînțeles, dar înainte de orice rezerve posibile, ele vin cu referințe importante despre intenția "loviturii" proiectate de Averescu, după momentul cu "cărămida din 4 iunie 1927", recurgerea la formula guvernului Știrbey și "procesul Manoilescu". În epocă și mai târziu chiar, au fost voci care au pretins că primejdia "loviturii" generalului a fost o simplă invenție, deși, în epocă, o asemenea amenințare a ridicat destule semne de întrebare, peste care s-a trecut însă repede, odată cu destituirea lui Averescu. Cât despre regretul lui Ion I. C. Brătianu că nu a preluat puterea la 4 iunie, recurgându-se la interimatul lui Barbu Știrbey, nu credem că se mai îndoiește cineva azi.

Pentru un nefamiliarizat cu complicațiile politice ale contextului, o asemenea însușire de nume, însoțite de intenții greu de întrevăzut, dar și de evitat, desigur, putea părea un puzzle străin de orice realitate. Implicat, nu doar întâmplător, în derularea acestui scenariu abracadabrant, Iorga reținea, laolaltă, nume și combinații ministeriale ce puteau părea realizabile, dar care erau subiecte de actualitate în sfera partidistă a vremii. Nota aceasta pare așa de laconică întrucât acela care a transcris-o era implicat în derularea litigiilor politice la care se referea, astfel încât el nu considera necesare detaliile eventuale pentru ceea ce intenționa să scrie în viitor.

O altă însemnare interesantă este aceea din 12 septembrie 1928, din care aflăm că la un moment dat Cezar Papacostea a mărturisit că Regele Ferdinand "i-a spus că puțin a fost să nu capete generalul puterea în 1926: <<Dacă Iorga mi-ar fi prezentat o listă și cu țărăniștii, cu dânsul în frunte, îmi era imposibil să refuz, date fiind sentimentele pe care le am pentru dânsul și tot ce ni-a făcut nouă, mie și Reginei, fără a mai socoti că are dreptul, la vârsta lui, să fie ținut în seamă"¹⁶⁰.

Ce mult și-a dorit N. Iorga să ajungă prim-ministru!

O excepție, considerată astfel prin prisma volumului redus al consemnărilor, o reprezintă anul 1929, când în doar 165 de zile au fost reținute niște note foarte sumare, reduse uneori la un singur cuvânt. Nu vrem ca această remarcă să fie interpretată ca o rezervă la adresa *Memoriilor* în discuție. N. Iorga nu era obligat să respecte o anumită regulă în cadența și volumul notațiilor sale. El consemna numai ceea ce considera că-l va interesa, cândva, despre o zi, o întâmplare, un personaj, un gând etc., pe el în primul rând, dar și pe acela care îi va parcurge cândva însemnările. Nu trebuie să uităm că acest raționament a devenit o uzanță la un moment dat, adică în momentul când a decis a-și publica însemnările. Atunci, accepția notațiilor s-a modificat, pentru ca mesajul lor să poată fi lesne descifrat de toți cei care le vor parcurge, nu numai de cei din sfera lumii politice a vremii respective.

Deosebit de interesante sunt însemnările făcute în timpul călătoriei în America, între 27 ianuarie și 19 martie 1930.

La 5 iunie 1930 consemna, ca pe o știre curentă, o vizită a lui Mihail Manoilescu, acela care "crede în posibilitatea întoarcerii principelui Carol". Un asemenea avertisment nu putea fi considerat un zvon oarecare, date fiind raporturile dintre Manoilescu și fostul Principe moștenitor și mai ales accepțiunea mesajului. Ultima consemnare reținută, două zile mai târziu, în cel de-al cincilea volum de *Memorii* era: "Sunt trezit la ceasurile cinci de Puiu Dumitrescu, secretarul Prințului, și de Cădere, secretarul de la Justiție. Îmi anunță sosirea cu avionul a Prințului". Atât! Lipsa oricărui comentariu de moment spune multe despre așteptările ce însoțeau o asemenea veste, așteptări care depășiseră stadiul colportărilor situaționale. N. Iorga nu a fost surprins de "aparitia" lui Carol, intempestivă pe moment și numai pentru unii, întrucât s-a gândit, nu o singură dată, la impactul imediat și consecințele multiple și problematice ale unui asemenea scenariu, care putea schimba "ceva" în cursul - când placidă, când inperturbabilă - a vieții politice românești. A consemnat informația, împovărat de neliniștea care privea evoluția imediată a României, confruntată cu un context mai complicat, din multe puncte de vedere, decât dispariția Regelui Ferdinand. Se întrebasese, demult și nu doar o singură dată, fără îndoială, ce s-ar întâmpla dacă "Prințul rățăitor", care renunțase, pentru nimic, în urmă cu patru ani, la tronul țării în care se născuse, ar nesocoti încă o dată legile țării, întorcându-se la

¹⁵⁹ *Ibidem*, pp. 291-292.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 303.

București. Acalmia aparentă ne îndreptățește să presupunem că eventualele calcule fuseseră făcute, plecându-se de la reconsiderarea tuturor scenariilor posibile. "Sosirea Prințului" nu era pentru Iorga o perplexitate și nici o primejdie, desigur, ci, eventual, o promisiune sau chiar o speranță.

Prima însemnare din următorul volum de *Memorii*, subintitulat *Încercarea guvernării peste partide (1931-2)*, editat în 1939¹⁶¹, relua notația cu care se încheiase tomul precedent, publicat în urmă cu șapte ani, cu adaosul că *fiul risipitor "a fost primit de prințul Nicolae, care l-a îmbrățișat. Două regimente i-au dat onorurile. Mă chiamă. Arăt că trebuie să știu de ce e vorba. Peste două ceasuri, ziarele apar cu vestea. Maniu, chemat, a salutat pe prinț cu un <<Bine ați venit>>. Guvernul admite deci noua ordine de lucruri. Nici o rezistență nu se semnalează. Imediat Averescu s-a dus la orele unu' de noapte. În foaia lui de sară se insistă asupra faptului că a fost primit. Liberalii consideră acest act ca o aventură pusă la cale cu guvernul. Sosirea s-a făcut cu avionul la ora zece și jumătate. Nimeni din guvern nu m-a înștiințat"*¹⁶².

Asemenea gânduri, consemnate într-un context în care erau avansate fel de fel de întrebări și scenarii, erau de fapt răspunsurile pe care și le dădea memorialistul propriilor sale incertitudini și rezerve, nu cele care ar fi rezultat în urma unei consultări la nivel național.

Tomul acesta adună în paginile sale însemnările făcute în doi ani, adică între 7 iunie 1930 și 6 iunie 1932, și este unul în care volumul notațiilor a fost mai mare decât înainte. Explicația acestei diferențe este simplă. În anii avuți în vedere de această dată, diaristul a fost și premier al țării sale, ipostază care i-a permis o implicare directă în mult mai multe evenimente, fapte, decizii etc., care se cuveneau a fi reținute. De fapt, o extindere a consemnărilor a intervenit imediat după momentul 7 iunie 1930. În ziua următoare, ședința Camerei Deputaților "se deschide, nota el, încunjurată de o lume imensă. Ca și armata, ea vrea pe Regele Carol. [...] Ieau cuvântul arătând nulitatea actului și destăinuiesc cele petrecute atunci. [...] Se trece coroana prințului Carol. [...] Regele, spătos și voinic. Cu vechiul zâmbet, puțin enigmatic. Sigur pe sine și calm. Bun discurs de împăciuire. Puțin dur despre cei de iertat. **Amintiri din Eminescu. Un crez, care e al meu** (subl. ns.). Vorbind de intelectualii prezenți, îi privește lung. Îl salut. Aplause. [...] Regele mă chiamă după ședință. Îi spun cât sunt de mișcat. Îmi amintește că m-a primit. <<Să dea Dumnezeu să fie bine>>, zic eu. Pentru audiența la el, prefer să nu întâlnesc pe Maniu. <<Prea l-am întâlnit des, ca să doresc și acum>>.

*La Regele. [...] Mă întrebă de situație. Vrea un Ministeriu de concentrare fără un șef de partid în frunte. A vorbit cu Gh. Brătianu, care-i va răspunde dacă vine singur ori cu o parte din partid. Îi arăt că Averescu e imposibil, și după atitudinea de la 4 Ianuar. Tot și Goga. S-ar putea lua de la el Anibal Teodorescu. Regele spune că nu vrea să dea țara în arendă ministrului președinte, cum zicea Manoiilescu, ci să aleagă oamenii. – Ce zic de un Ministeriu Mihalache? – Omul a fost ridicat peste puterile lui; nu poate fi ridicat mai mult. Și, de altfel, el nu mai e simbolul: Maniu l-a ros pe dinăuntru pe trei sferturi. Eu recomand pe Presan, pe care sunt gata a-l ajuta. Opoziție nu fac nimănui. Mie, după recunoașterea din străinătate, țara nu mai are ce-mi da: eu am ce-i da"*¹⁶³.

Această notație este mai mult o confesiune decât transcrierea "istoriei" unei zile. Aflând că "dezertorul" se întorsese în țară, Iorga s-a abținut de la orice comentariu cu tentă de adeziune *ad-hoc*, pentru a vedea care era starea de spirit generală. Însemnările făcute după aflarea întoarcerii lui Carol sunt niște considerații din sfera tatonării momentului, cu care se evita o mărturisire lipsită de un *parti pris* echivoc. Surprins de desfășurarea unui "caz" mai mult decât teatral, Iorga a evitat tradiționalele recunoașteri de moment, făcându-și un merit din faptul că "la ceasurile 9 sunt singur acolo", adică la Camera. Abținându-se de la destăinuiri "avant la lettre", el nota totuși că "eu sunt de părere că un loc în *Regență* e ce trebuie să se ofere prințului", adăugând că "Nae Ionescu m-a și înscris între trădători"¹⁶⁴. Confesiunea din 8 iunie a fost replica tăcerii din ziua precedentă, când "momentul" părea a fi mult mai complicat și mai grav decât a fost considerat de cei implicați în deliberarea și soluționarea lui.

Apoi, toate au intrat într-un "normal" de circumstanță. Prea repede și, ca întotdeauna în situații asemănătoare, fără explicațiile de rigoare, pentru a se evita întrebările insidioase, cele care puteau provoca explicații sau confruntări inoportune.

La 6 martie 1931 nota că "Regele invită pe <<rector>> pentru Marți la dejun. Astfel greutatea pentru omul politic dispare"¹⁶⁵. Aparent lipsită de importanță, această însemnare spunea multe despre

¹⁶¹ Anul de început al celui de-al șaselea volum este 1930, însă "încercarea guvernării peste partide" a început în 1931, odată cu desemnarea lui N. Iorga ca premier al României.

¹⁶² *Idem*, Vol. VI, p. 1.

¹⁶³ *Ibidem*, pp. 2-4.

¹⁶⁴ *Ibidem*, pp. 1-2.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 61.

ce gândea Regele despre N. Iorga și ce credea memorialistul despre sine. Patru zile după aceea, invitat la un dejun la Palat, Carol al II-lea i-a conferit colanul Ordinului Ferdinand. "E de față prințul Nicolae și Moștenitorul. [...] Pe diploma colanului se înseamnă presiderea primei Camere a României întregite, rolul de conducător moral al noii generații, propaganda în străinătate"¹⁶⁶.

Un moment important în biografia lui N. Iorga a fost ziua de 18 aprilie 1931, când, în sfârșit, un personaj atât de important al României acelei vremi, dar altfel decât ceilalți, ajungea prim-ministru. A doua zi, consultându-l pe Iuliu Maniu, acesta, însemna Iorga, "îmi cere programul. L-aș da, dacă am fi amândoi niște copii sau niște naivi. E al lui Titulescu, al lui însuși, Maniu, al domnului de pe stradă. E al nevoilor țării. [...] Mă înștiințează, că Argetoianu mă va conduce fără s-o știu (subl. ns.). Se vede că așa ceva ți s-a întâmplat d-tale"¹⁶⁷. Din nefericire, Maniu a avut dreptate. Era, de altfel, și de prevăzut o asemenea punere în scenă. Cândva, Iorga va recunoaște că întocmai așa au decurs lucrurile, dar atunci se dorea prea mult să se vadă instalat în fotoliul de premier, pentru a se mai întreba ce va face odată parvenit acolo.

Treptat, notele zilnice ale lui N. Iorga s-au transformat într-o succintă – dar personală, desigur – cronică a evoluției vieții politice a României, interesantă, indiscutabil, dar proiectată pe alte meridiane intenționale față de ceea ce fusese înainte. Raporturile sale cu cei din jur s-au modificat, iar el a alunecat, gradat, către o situație conjuncturală, cu alte preocupări și interese. La 12 septembrie 1931, însemna: "La Regele. Îi spun că a venit numai <<vechii prieten>>. Îi aduc cărți pentru El și pentru copil și fotografii de la expoziție. Expun ce s-a vorbit în Consiliu. Mă întreabă cum stau cu Argetoianu. – Foarte bine. El i-a vorbit, dar și în jurul meu sunt persoane care ațâță"¹⁶⁸.

Dar nu mult timp după acest moment, notația sa zilnică părea a reveni la ceea ce fusese cândva, fără a se renunța totuși la informația din zona politicului. La 29 noiembrie 1931, lăsa impresia că uitase de zbuciumul nesfârșit al obligațiilor pe care i le incumba ipostaza de prim-ministru, consemnând că "a nins toată noaptea și va ninge ziua întreagă. Întreg orașul e înveșmântat în alb"¹⁶⁹. Imediat, însă, se întorcea la zbuciumul permanent al treburilor țării, pentru a încheia, totuși, cu un gând care îl ținea legat de el însuși. "D-na Marta Bibescu, nota el, îmi trimite admirabila carte a fostului consilier de Legație italian Lequo, care iscălește F. Gerenzani, *Paesaggi rumeni*. Dorește să intervină contra calomniei ei în <<Ordinea>>". Ultima "știre" reținută îl privea pe el însuși, notând-o probabil cu emoție, fără a o comenta: "Hamangiu mă întreabă dacă admit ca Academia Română să mă propuie pentru premiul Nobel. Adresa lui e deosebit de frumoasă"¹⁷⁰.

Două zile mai târziu, consemna ceva care ne interesează în mod deosebit: "la Regele. Îmi vorbește de **Memoriile (subl. ns.) mele**. Corectează că el n-a voit niciodată un Guvern de generali, ci numai întrebuințarea câte unui general unde trebuie"¹⁷¹. La 4 ianuarie 1932, participa, împreună cu soția, la un dejun cu Carol al II-lea. "E uimitor ce știe – consemna memorialistul – și ce spune cu o siguranță perfectă, în cea mai bună limbă românească. Informația lui literară și chiar istorică e puțin obișnuită"¹⁷². Dar, la 26 ianuarie, după nouă luni de la accederea în fotoliul de premier, demnitate pe care și-o dorise atât de mult, același memorialist ajunsese a gândi altfel: "Umbă o listă a unui Ministeriu cu Duca președinte fără portofoliu, Argetoianu la Externe, Tătărescu undeva și Moruzi la Război", consemna el. "Obosit, și de boală, mă hotărâsc a cere Regelui să-mi reîn<n>oiască încrederea sau să-mi primească demisia"¹⁷³, trimițându-i în acest sens o scrisoare lui Carol, prin Puiu Dumitrescu. Secretarul Regelui, la rândul său, a primit și el o scrisoare în care primul ministru îl informa că în aprilie 1931 "mi s-a oferit o conducere pe care am primit-o numai crezând că e totala rupere de trecut și sfârșitul hegemoniei cluburilor. Am aflat pe urmă că nu acesta era scopul guvernării mele, că nu era vorba de o nouă Românie, ci de un intermezzo care să permită partidelor a se reface. Puțin după aceia am crezut că văd chiar dorința ca această perioadă de tranziție să fie ea însăși amestecată cu un politicianism pe care conștiința mea l-a condamnat patruzeci de ani. Am răbdat din iubire față de Rege și din milă față de Țară. Încetul pe încetul am văzut politicianismul ridicând din nou capul. El anunță astăzi public restaurarea lui cu voia Maiestății Sale. Așa fiind, eu nu mai pot. Dar, cu o prevedere de istoric și de bătrân încercat, trebuie să înștiințez

¹⁶⁶ *Ibidem*, pp. 62-63.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 87.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 179.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 242.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 244.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 245.

¹⁷² *Ibidem*, p. 273.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 296.

pe Carol al II-lea, Regele meu, că e pe cale de a se constitui prizonier al celor mai răi dușmani ai săi”¹⁷⁴.

Primul ministru știa, bineînțeles, că Puiu Dumitrescu îi va arăta Regelui scrisoarea pe care el i-a înmănat-o, odată cu aceea adresată lui Carol. Probabil că nici un alt șef de guvern nu ar fi îndrăznit a proceda astfel și a spune ceea ce gândea, chiar dacă știa că Regele avea alte planuri. Dar, între Iorga și Carol se stabilise de-a lungul anilor o contingentă specială, iar Regele se simțea câteodată obligat să recunoască, formal, desigur, că istoricul îi fusese cândva profesor.

A doua zi, Iorga s-a întâlnit cu Carol, repetându-și insatisfacția, iar “Regele o recunoaște”¹⁷⁵, nota el, ca o palidă consolare. La 10 februarie 1932, consemna chiar că “i-am oferit Regelui să cedeze locul lui Argetoianu”¹⁷⁶. În ziua următoare, revenea asupra aceluiași nemulțumiri, convenind că “mi se pare că paharul răbdărilor mele s-a umplut și trimet prin Puiu Dumitrescu un neted act de demisie”. S-a ajuns astfel la intervenția lui Argetoianu, “cărui-a-i arăt, va însemna Iorga, nemulțumirile mele, mai vechi și mai noi. El pare mișcat, cu ochii în lacrimi. Mă roagă stăruitor, de mai multe ori, să amân până la audiența lui de mâne. Nu pot să i-o acord”. În cele din urmă, Regele nu i-a primit demisia, iar seara, la radio, “pomenește cu laude numele meu”, liniștindu-l pe acela care era încă prim-ministru și care recunoștea că totul a fost “o asigurare și satisfacție”¹⁷⁷.

La 16 februarie 1932, Iorga s-a întâlnit din nou cu Regele, însemnând apoi că “după multe ce am înghițit, izbucnesc și eu, ca acel izvor de la Izbu care țâșnește numai din timp în timp și lumea se grăbește a-i lua apa. Mâne voui fi numai ministrul venit cu hârtiile la semnat. [...] Și sacrificiul are o margene. Grămadit într-un colț, orice vietate sare în față. De nouă luni sunt tratat ca un câne turbat. Și instinctul de conservare are drepturile sale. [...] Regele recunoaște adevărul observațiilor mele. Pentru moment n-are ce pune la loc. Îi recomand să lase a lucra împrejurările. Cum spune că se pregătește pentru ce ar fi să fie atunci, observ că orice cal simte când călărețul stă să sară pe altul și cade în bot, cu primejdia călărețului”¹⁷⁸.

Ce a urmat se știe. Cu amenințări și compromisuri, cu acuzații fățișe ori voalate, dar și cu indulgențe și promisiuni conjuncturale, așa cum reiese din *Memoriile* pe care le avem în vedere, prezența lui Iorga în fruntea guvernului s-a încheiat la 31 mai 1932. Cu o zi înainte, notase că “ziarele reproduc cu voluptate batjocurile către ministrul căruia <<nu i se cere nimc>>”¹⁷⁹. În ultima zi a primăverii anului 1932, după o ședință de Consiliu prezidată de Rege, în timpul căreia au fost avansate acuzații și întrebări insidioase, Carol l-a invitat pe primul său sfetnic în propriul birou, unde, va nota acesta din urmă, “îmi cere scuse că a fost așa de tare. Nehotărârea, părerea de rău, dorința de a spune ceva îi sunt scrise pe față. Deschid vorba întrebându-l dacă, lucrând la raportul cerut, avem încrederea lui. Tergiversează, încurcat și mișcat. Îi spun atunci că decât a târî o astfel de situație încă o săptămână prefer o demisie imediată, dacă Regele are o soluție. Hesită s-o spuie. Pronunț numele lui Titulescu. Mărturisesc că la dânsul s-a gândit. [...] Îl întreb dacă i s-a părut vreodată că am o ambiție, că vreau ceva, dacă și-a dat sama cât i-am respectat înfinita conștiință pusă în Argetoianu (despre care spune că n-a dat ce se aștepta și că în ultimul timp era de o extremă nervositate). Cu lacrimile în ochi, mă sărută. Îl sfătuiesc să nu facă a dura prea mult criza”¹⁸⁰.

Așa s-a încheiat, cu sărutări teatrale, puse în scenă de Soveranul României, “isprava” guvernamentală a lui N. Iorga, dorită sincer de el, așteptată ca o probabilă speranță de unii dintre contemporani, urâtă de alții și eșuată, lamentabil, într-o zi de primăvară, când iluziile împrumută ceva din zodia lunii mai, nu numai decât ca o alinare, ci ca o tartuferie regală. Căutând o mângâiere pentru acea promisiune care nu a mai ajuns a deveni faptă, proaspătul demisionar nota în ziua de 3 iunie 1932 că Regele i-ar fi declarat cuiva că “am fost <<admirabil>> și că <<rămân omul zilelor grele>>”¹⁸¹. Tristă și deșartă consolare!

Indiferent cum a fost sau cum va fi judecat vreodată interstițiul 18 aprilie 1931-31 mai 1932, nimeni nu va putea trece peste un guvern care s-a dorit a fi alfel decât cele care l-au precedat. Așa l-a considerat N. Iorga și așa ne lasă a înțelege gândurile notate de el în momentele în care încerca să-și judece prestația de factor decizional al vieții politice românești.

Ultimul volum de *Memorii*, subintitulat *Sinuciderea partidelor (1932-8)*, publicat împreună cu precedentul, este cel mai voluminos ca număr de pagini și mai întins ca timp avut în vedere: 6 iunie 1932-24 februarie 1938, adică aproape șase ani.

¹⁷⁴ *Ibidem*, pp. 297-298.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 298.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 311.

¹⁷⁷ *Ibidem*, pp. 311-312.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 319.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 406.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 409.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 411.

Încă din primele însemnări făcute după încheierea prezentei lui N. Iorga în fruntea guvernului, se poate observa că el păstra față de C. Argetoianu o atitudine repugnantă, determinată de lipsa de loialitate manifestată de un politician de o factură inconfundabilă. Tonul notelor sale era acela caracteristic omului înfrânt, care încerca a depăși nemulțumirea unei insatisfacții incriminatorii, agravată de ingratitudea foștilor săi colaboratori. La 6 mai 1932, ziua instituirii guvernului următor, a fost organizată o serbare pentru inaugurarea cazarmei sergenților. Consemnând ocazia, diaristul nu se putea abține de a observa că "n-am fost invitat"¹⁸². Lezat profund de recenta sa substituție ministerială, încerca să se consoleze cu satisfacții de moment, chiar dacă aceste manifestări defulante erau niște compensații aleatorii. "Hiotu, fost prefect de Sighișoara, îmi spune că țărani de acolo regretă plecarea mea", nota el la 9 iunie 1932¹⁸³. Dar aceste mângâieri târzii și complezente nu aveau puterea de a atenua mâhnirea provocată de cea mai dureroasă nereușită politică a sa.

La 8 iunie 1932 s-a constituit Uniunea Agrară, o grupare politică de conjunctură, devenită Partidul Agrar, al cărui șef era C. Argetoianu. Atent față de manevrele fostului său comiliton guvernamental, N. Iorga se arăta foarte nemulțumit de afirmațiile acestuia, care, "în discursul său de <<om trăit în mijlocul plugarilor>>, a rostit aceste cuvinte, profund nedrepte: <<chemat prin încrederea M. S. Regelui să iau răspunderea celor mai grave vremuri, am făcut tot ce am putut ca să amân desastrul și să scap țara... Poate așa fi putut face mai mult, dar a trebuit de multe ori să lucrez cu mânele legate>>. Cu mânele legate, - el!"¹⁸⁴.

Trei zile mai târziu, însemna: "După-amiază, Valeriu Pop. A fost ieri la Regele, care se arată recunoscător față de mine"¹⁸⁵. Dar la Văleni, nota el peste o săptămână, "pe toate zidurile, pe toți stâlpii erau hârtițue în care alegătorii erau rugați să nu voteze pe <<Iorga care a mâncat lefșile și pensiile>>, care <<a luat pâinea de la gură>>"¹⁸⁶. Nereușind să obțină un mandat de parlamentar, s-a consolât în cele din urmă cu ipostaza de senator de drept: "Bine că e măcar această posibilitate de a spune, la întâmplare, și eu un cuvânt!"¹⁸⁷. La 20 iulie, își oferea încă o satisfacție, dar nu una de natură politică: "În sfârșit am făcut și eu o carte care se cetește. Cei <<Doi ani de restaurare>> se cer telegrafic"¹⁸⁸. Cu toate acestea, nu reușea să treacă peste repugnanțele determinate de experiența guvernării încheiate nu demult, pe care și-a dorit-o pentru a demonstra tuturor cum ar fi trebuit condusă țara, dar sfârșind, din nefericire, cu o demisie teatrală. Deși consultarea electorală abia încheiată nu i-a fost favorabilă, el continua să se consoleze cu ceea ce se spunea de cei care pretindeau că Maniu a pierdut din influență în unele zone ale Transilvaniei, fapt demonstrat, chipurile, de constatarea că "țărani mi se arătau simpatici mie"¹⁸⁹. La 11 august 1932 însemna: "Cineva îmi povestește despre visita lui Argetoianu la Roma. Se prezintă ca adevăratul șef al Guvernului, pe lângă șeful nominal, un <<universitar>>, și pune în vedere apropiata sa instalare ca președinte"¹⁹⁰. Peste două săptămâni, apoi, adică la 26 august, nota că Marcu Beza "îmi vorbește de apucăturile despotice ale lui Titulescu. El prin legăturile cu Franța a adus căderea Guvernului, pe care-l pândia cu ură"¹⁹¹. Dacă ar fi fost așa, atunci guvernul în cauză își merita soarta, pentru că evoluția politică a României nu o decidea nici Titulescu și nici Parisul.

Odată cu trecerea timpului, supărarea fostului premier s-a mai estompat, chiar dacă, așa cum ne lasă a înțelege consemnările sale jurnaliere, nu reușise a o depăși întru totul. La 1 august 1934 consemna că "În Ramuri din Craiova un profesor, Păunescu-Ulmu, pe temeiul cărții mele **O viață de om, mă înfățișează ca pe un anarhist corupător al tineretului, care trebuie să fie înfrânt de la început**"¹⁹². Și parcă pentru a da dreptate aceluia care presupunea că vechile răni nu se vindecaseră încă, definitiv, în ziua de 18 august 1934 nota că "Argetoianu a cerut la telefon să mă vadă. Rog pe Țopa să-i răspundă că prea recentă e amintirea neloialității lui și, dacă are lucruri bune să-mi spuie, nu sunt sigur

¹⁸² Idem, *op. cit.*, Vol. VII, p. 1.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 3.

¹⁸⁴ *Ibidem*.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 6.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 12.

¹⁸⁷ *Ibidem*.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 13. Cartea în discuție era: N. Iorga, *Doi ani de Restaurare*, Vălenii de Munte, 1932.

¹⁸⁹ Idem, *Memorii*, Vol. VII, p. 14.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 20.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 23.

¹⁹² Cf. T. Păunescu-Ulmu, „O carte deprimentă. N. Iorga: O viață de om” (Edit. N. Stroilă, 1934), în *Ramuri*, Craiova, Nr. 3, Iulie 1934, p. 137). N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost. Orizonturile mele* (București, Edit. N. Stroilă, 1934, 3 vol.). Vezi și Tr. Șoimu, „Ce a scris N. Iorga – Viața și activitatea sa”, în *Ramuri*, VIII, Nr. 20-21, 15 octombrie-1 noiembrie 1931, pp. 446-447.

că-i pot răspunde tot așa"¹⁹³. În aceeași zi, Argetoianu însemnase că *"Iorga continuă în Neamul Românesc violenta lui campanie împotriva lui Maniu. E în vervă, și articolele sale au mare succes. Cenzura nu taie nimic și Guvernul are grijă să le împrăștie pe la sate*"¹⁹⁴. Cu o zi înainte scria că la un banchet dat de Grigore Filipescu în cinstea lui Iuliu Maniu, primul *"a proslăvit pe Maniu și a atacat, batjocorindu-l, fără să-l numească, pe Iorga*"¹⁹⁵. Probabil că, profitând de această conjunctură, a încercat să se apropie încă o dată de acela pe seama căruia continua să inventeze cele mai infamante calomnii posibile. La 20 iunie, N. Iorga recunoștea că atitudinea lui Argetoianu a fost un calcul politic, *„(de fapt a fost numai dorința recăpătării relațiilor noastre). Public pentru dânsul articolul <<Înșelătorul înșelat>>. Tot N. Georgescu-mi spune că dr. Angelescu continuă să creadă că numai eu aș putea presida un Guvern național*"¹⁹⁶. O asemenea consemnare evidențiază faptul că depășise întrucâtva șocul provocat de pierderea demnității sale prezidențiale. Luând cuvântul în Senat, la 30 iunie, vorbea despre un alt guvern, *"din care poate aș face parte și eu, care n-am nevoie de asemenea drepturi*"¹⁹⁷. Cu toate aceste rețineri declarative, tentația puterii continua să-l fascineze încă, deși experiența consumată nu demult îi adusese numai nemulțumiri. Discutându-se la un moment dat eventualitatea formării unui guvern condus de Al. Averescu, *"Regele, nota Iorga, i-ar fi spus (mareșalului - n. ns.) că sunt <<reserva lui>>*"¹⁹⁸.

Faptul că reținea în notele sale orice referire, oricât de vagă, la o posibilă revenire a sa la guvernare ne lasă a presupune că această fatuitate gratuită îl urmărea în continuare, ca o seducție curioasă. Deși cunoscuse nu demult dezamăgirea de a se fi aflat în fotoliul celui dintâi om politic al unui timp anume și iluzia de a-i privi pe toți de la o înălțime unde nu te ating în aparență invidiile și învinuirile celor din jur, omul atât de înțelept care era N. Iorga continua a-și dori reiterarea "supliciuului guvernamental". Dascăl al neamului său, care scrutase, ca istoric, toate orizonturile unui trecut tainic, cu victorii și înfrângeri ineluctabile, el continua a spera într-o revenire a sa în fruntea unui nou guvern, deși nu era croit pentru a se putea identifica întru totul cu ipostaza înșelătoare de prim-ministru, care reclama, din nefericire, însușiri ce contravin flagrant imaginii de om al adevărului și dreptății, nu al conjuncturii. Își dorea măriri seducătoare și le căuta, chiar dacă știa că adulațiile din sfera vieții politice, unde primează amăgirea de moment, nu i se potriveau.

Deși lectura *Memoriilor* lui N. Iorga ne lasă uneori a crede că el ar fi fost absorbit zilnic de chestiuni politice, la 16 septembrie 1931 nota: *„Pe valea Slănicului din Buzău. Pustietate și miserie..."*¹⁹⁹. Câți dintre cei din jurul său mai vedeau, atunci, și altceva, dincolo de interesele politice de moment? Ajuns la Braïla, peste două săptămâni, unde a ținut o conferință, se arăta nemulțumit să vadă că *"străzile sunt îmbulzite de oameni fără ocupație. Orașul nu e curat; primarul explică prin aceia că a fost zi de târg. În cale, lume țărănească pretențioasă, îmbrăcată, bărbați și femei, ca în mahalalele Bucureștilor. Nici urmă de datinele trecutului. O gloată obraznică și brutală"*. Totuși, chiar dacă părea stăpânit de peisajul sumbru al străzii, care îl nemulțumea, bineînțeles, ne surprinde din nou și nu pentru ultimă dată cu o întoarcere la vechea sa durere: *„În conferință li spun că nedreptatea ce mi s-a făcut în timpul guvernării mele nu mă împiedcă de a servi și a iubi această societate, dar ceva s-a rupt între mine și între ei toți"*²⁰⁰. Însemnările sale zilnice lăsau a se înțelege din când în când această "ruptură", peste care, de fapt, nu va mai putea trece vreodată. Din nefericire, aceste notații s-au transformat cu timpul - nu deliberat, desigur, și nici în permanență -, într-o adevărată "poveste" personală a unor dedesubturi ale politicianismului propriu acelei vremi. Or, România nu se confunda, întru totul, cu o asemenea înfățișare. Și chiar dacă ar fi fost așa, repetarea zilnică a unui dezastru nu este niciodată sinonimă cu o îndreptare. Nici măcar cu o încercare. Dar, la 2 octombrie, se întorcea, surprinzător, la vechea sa iluzie, repetată asemeni unei imprecății ritualice: *„lumea crede într-un guvern al meu [...] și-mi atribuie o intervenție în afaceri unde, din nenorocire, nu pot avea nici o influență"*²⁰¹.

Cu toate că notațiile lui N. Iorga păreau și chiar aveau ca intenție consemnarea particularităților vieții politice a vremii, preocupările sale zilnice erau multiple și diverse, fără a fi numaidecât și prozaice. La 23 ianuarie 1935 reținea, bunăoară, ca "subiecte" ale zilei, *„adunarea pentru alegerea Mitropolitului*

¹⁹³ N. Iorga, *Memorii*, Vol. VII, p. 180.

¹⁹⁴ Constantin Argetoianu, *Memorii*, Volumul al X-lea, Partea a VIII-a (1932-1934), Ediție și indice de Stelian Neagoe, București, EMa, 1997, p. 347.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 169.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 171.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 183.

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 185.

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 188.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 189.

Moldovei", cererea lui Gheorghe Tătărescu de a-l întâlni, „pentru a-mi face unele comunicații”, discuția cu Al. Lapedatu, despre „nevoia unui mare ziar românesc în Ardeal” etc.²⁰². Trei zile mai târziu, era invitat “la Regele la dejun”, ocazie cu care afla că „*Malaxa a ajutat pe Panait Istrati, a cărui operă Regele o cunoaște. Așa l-a scăpat de la moarte*”. Surprins parcă de subiectele abordate, remarca, în incheiere, că „*nu se atinge de loc politica*”²⁰³. În aceeași zi îi scria lui Mihail C. Schina, informându-l că „*Memoriile vor apărea imediat și așa dori să aibă o continuare*”²⁰⁴. În ultima zi a lunii ianuarie 1935 a fost invitat de Regina Maria la dejun, vorbind despre “13 Mart”, dar “niciun cuvânt despre politică”. Seara s-a întreținut cu “mai mulți prieteni” și din nou cu generalul Schina, “om foarte remarcabil”, care “a publicat recent în <<Neamul>> o pagină de memorii”²⁰⁵. La 13 martie l-a căutat Profesorul Ernst Gamillscheg, „venit de la Berlin pentru conferințe”, căruia îi declara că „*nu pot uita trecutul și nu mă pot învoi cu dictatura lui Hitler, ca unul care sunt legat de libertatea de gândire, căpătată prin atâtea secole de luptă. Se pare că și în Germania mulți cugetă astfel*”²⁰⁶. Peste aproape o lună, nota că „*Ortiz îmi scrie calde cuvinte pentru <<O viață de om>> și Brucchesi din Canada, publicând un articol, cerut, despre așezămintele de la Văleni, spune că <<asa fi fost în fruntea gloriilor Renașterii>>. Sunt pe lume și mângâieri...*”²⁰⁷. Și nu pretențioase, nici gratuite, dacă nu uităm cui îi erau adresate.

Întotdeauna, însă, ori de cele mai multe ori, după un asemenea moment de consolare trecătoare urma un altul de regret. La 15 aprilie 1935, Regele Carol al II-lea îi amintea de guvernarea sa, oferindu-i ocazia să observe „*ce bine ar fi fost ca, în 1931, dându-se un concediu lui Argetoianu, să se fi păstrat Guvernul meu până în toamnă, ca să se facă reducerile anunțate de mine*”²⁰⁸. Parcă pentru a-i atenua o asemenea stare de spirit, două luni mai târziu, Constantin Angelescu mărturisea și el, plângându-se de politicianii români, că „*scăparea e numai într-o guvernare de vre-o doi ani de zile fără caracter de partid, cu Titulescu sau cu mine*”²⁰⁹. Urma, însă, ca întotdeauna, o însemnare care anula bucuria ce nu durase decât zece zile. „*Colegii de la Academie primesc cu o răceală și o rezervă vădite ce li spun despre Istoria Românilor (subl. ns.) la care lucrez. Cutare-mi dă note deosebite cu privire la ultimele cărți ce am tipărit*”²¹⁰. Trecând peste asemenea reacții greu de înțeles, N. Iorga consemna la 14 septembrie 1935: „*Noaptea, întoarcere la Văleni, pentru aceiași muncă peste măsură de încordată, dar din belșug răsplătitoare, la redactarea Istoriei Românilor*”²¹¹.

O însemnare curioasă, poate, azi, este aceea făcută la 23 ianuarie 1936. Aflat la Nancy, pentru o conferință “despre cugetarea românească”, nota că s-a adresat și studenților români, „*cari au cântat cu multă bunăvoință și cântece populare. Dar sunt Evrei basarabeni mai ales, unii neștiind românește. Un singur Român creștin. Mi se cere să intervin pentru liberarea unei Ana Pauker, probabil întemnițată pentru vreo acțiune comunistă*” (subl. ns.)²¹². Oare viitorul lider al “diplomației roșii” a României a aflat vreodată de acest detaliu al biografiei sale “revoluționare”?

O zi importantă din noua experiență pariziană a lui N. Iorga a fost 4 februarie 1936, când a participat la un dejun oferit de Carol al II-lea Președintelui Albert Lebrun, împreună cu Titulescu, generalul Paul Angelescu, Victor Antonescu, generalul C. Iasievici, Albert Sarraut, Politis, ministrul Poloniei și Cehoslovaciei, mareșalul Franchet d'Espérey etc. „*Titulescu se arată foarte prietenos, nota Iorga. [...] Îmi anunță că Regele va cere Președintelui Franței Cordonul Legiunii pentru mine. Îl felicit pentru primirea pe care a pregătit-o Regelui. Când un lucru corespunde vederilor mele, am o plăcere să-l recunosc public*”²¹³. Două zile mai târziu, consemna, mișcat de un asemenea gest, că „*în termeni foarte măgulitori, Titulescu-mi anunță acordarea Cordonului Legiunii de Onoare, pe care i-l va aduce Constantin Cesianu, dar că, dacă nu ar fi fost ocupat, “Regele însuși [...] ar fi vrut să-l deie”. La 15 februarie, apoi, s-a întâlnit cu Lebrun, „care spune secretarului său că mă primește ca pe un prieten*”²¹⁴. Peste numai trei zile s-a

²⁰² *Ibidem*, pp. 217-218.

²⁰³ *Ibidem*, p. 219.

²⁰⁴ N. Iorga, *Corespondență*, 3, Ediție, note, indici de Ecaterina Vaum, București, EM, 1991, p. 198. Ultimele două volume de *Memorii* vor apărea abia în 1939.

²⁰⁵ N. Iorga, *Memorii*, Vol. VII, p. 220.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 229.

²⁰⁷ *Ibidem*, p. 240.

²⁰⁸ *Ibidem*, p. 245.

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 262.

²¹⁰ *Ibidem*.

²¹¹ *Ibidem*, p. 274.

²¹² *Ibidem*, pp. 311-312.

²¹³ *Ibidem*, p. 314.

²¹⁴ *Ibidem*, pp. 315-316.

întreținut cu Titulescu, rememorând „împrejurările în care am ajuns la guvern”, prilej cu care Titulescu mărturisese că „i se pare lui că Argetoianu a intrat între noi doi”²¹⁵. După aproape patru ani de la consumarea guvernării sale, N. Iorga nu putea uita încă maniera în care a fost obligat să-și încheie prezența în fruntea singurului guvern pe care l-a condus vreodată.

Alt “incident” peste care s-a trecut ușor, dar care avea o semnificație ce va fi înțeleasă mai târziu, a fost acela consemnat de Iorga la 13 aprilie 1936, în ziua când a fost deschisă adunarea Comitetului internațional al istoricilor. „Seara, nota el, **un tânăr cearcă să pătrundă la mine... ca să mă omoare, spunând că Garda de Fier mi-a pus capul la preț** (subl. ns.). **Înștiințez pe Angelescu care se uimește de o astfel de gâlbăticire a moravurilor**”. În felul din urmă, individul respectiv a fost identificat și eliberat „ca fiind nebun”²¹⁶. Întâmplarea aceea a fost considerată, atunci, din nefericire sau dezinteres, una episodică și izolată. Deși deosebit de grav, incidentul nu a fost tratat cu responsabilitatea cuvenită, privit, îndeosebi, din perspectiva sfârșitului trist al istoricului. Cine se gândea atunci că o asemenea intenție criminală ar putea fi pusă cândva în practică, curmându-se, cu bestialitate, o viață pilduitoare din toate punctele de vedere?

Consemnarea din ziua de 1 mai 1936 se încheia cu încă o remarcă dezonorantă pentru România acelor vremuri și nu numai: „**Pentru Istoria Românilor a mea nu capăt de la nimeni o vorbă bună...**”²¹⁷. Apoi, parcă pentru a se îndepărta de o asemenea măhnire, pe care o imputa aceluia pe care îi considera-se a-i fi fost alături în încercarea de restituire adevărată a trecutului, reținea o notație care demonstra că nu uitase nici după cinci ani decepția suferită la sfârșitul primăverii anului 1932. Întreținându-se cu Victor Antonescu, la 10 mai, ministrul liberal „recunoaște, nota diaristul, că în neplăcuta tovărășie cu Argetoianu am știut păstra o perfectă decență”²¹⁸. Șapte luni mai târziu, adică la 19 noiembrie 1936, Armand Călinescu îl informa că „pentru moștenirea liberalilor, Regele s-ar gândi la mine, pentru un Guvern de alegeri, pe care ai săi îl vor. Aș primi? [...] Îi răspund că, dacă ei mă cer la Rege, aș primi, dar numai pentru a da țării pe lângă elementul incontestabil al Coroanei acela al unui Parlament de origine incontestabilă. Apoi s-ar vedea ce se poate face”²¹⁹. Așadar, experiența guvernamentală din 1931-1932, care i-a provocat atâtea nemulțumiri și reprehensive, nu l-a vindecat de o ispită care nu putea să-i aducă nici o satisfacție adevărată, în afară de aceea a unei mângâieri înșelătoare. Pare surprinzător faptul că o personalitate de asemenea dimensiuni continua să rămână cantonată în limitele nedefinite și iluzorii adeseori ale unor deziderate situate între politică și știință. La 7 ianuarie 1937, apoi, consemna o „discuție prin ziare despre vizita lui Armand Călinescu la mine, care mi-ar fi <<oferit șefia partidului țărănesc>>. Se ridică Madgearu ca să declare că un șef este și el se chiamă Mihalache.

În acest timp lucrez din greu la volumul V din *Istoria Românilor*”²²⁰ (subl. ns.).

Așadar, N. Iorga era conștient de duplicitatea pe care o practica cei din jurul său, nefiind însă capabil de a renunța la o himeră care continua să-l ademenească, încă, dominându-l uneori: avatarurile politice.

Ultima consemnare jurnalieră poartă data de 24 februarie 1938 și a fost rezervată plebiscitului organizat pentru “primirea” Constituției, supusă aprobării românilor, spre „*bună știință și învoire*”. Memorialistul a înregistrat evenimentul fără a-l comenta însă: „*liniștit, solemn plebiscit, care dă 4.000.000 de voturi noii Constituții. Se abțin șefii țărăniști și gardiștii*”²²¹.

Despre ultimele două volume de *Memorii*, apărute în 1939, comentariile nu au fost întotdeauna cele așteptate, întrucât realitățile politice europene, deci și cele românești, s-au precipitat, vertiginos, alunecând către repetarea experienței din vara anului 1914, dar în alt context și cu alte intenții. La începutul lui decembrie 1938, Constantin Argetoianu nota că îl întâlnise pe Al. Tzigara-Samurçaș, „care, bineînțeles, mi-a vorbit de Iorga”. După ce l-a ascultat, Argetoianu ar fi replicat că „prietenu” său “<<orbește, face cataractă și va scăpa lumea de logoreea lui...>>”. Intervenind imediat, Tzigara-Samurçaș a adăugat că „<<Nu va scăpa, [...] căci va dicta, când nu va mai putea scri...

– Nu, fiindcă nu scrie cu capul, ci cu mâna...>>.

Tzigara era încântat de această butadă și sunt sigur că o va repeta pretutindeni. E singurul meu răspuns la volumul VI al *Memoriilor* (subl. ns.) paranoicului (perioada Ministerului său din 1931-1932)

²¹⁵ *Ibidem*, p. 318.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 329.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 335.

²¹⁸ *Ibidem*, p. 337.

²¹⁹ *Ibidem*, pp. 378-379.

²²⁰ *Ibidem*, p. 393.

²²¹ *Ibidem*, p. 465.

în care vorbește de mine ca un prost, la fiecare pagină. De data aceasta caraghiosul n-a mai scris cu mâna, ci cu amândouă picioarele, și cu capul vârat într-un hârdău de lături: informațiile familiarelor săi”²²².

Acesta era politicianul român care i-a fost impus lui N. Iorga să “coabiteze” într-o tristă și insolită guvernare, la care a revenit mereu în notele sale jurnaliere. Între *Memoriile* lui N. Iorga și *Însemnările zilnice* ale lui C. Argetoianu s-a interpus întotdeauna o diferențiere esențială, care rezida în faptul că unul era un om al cărții, iar celălalt, deși inteligent și cult, accepta să rămână dominat de propria sa monomanie persiflantă, refuzând a se îndepărta de bârfa vulgară și pătimașă, însoțită de compromisul mercantil, dezonorant și gratuit. Citite împreună, ele reconstituie, însă, o imagine, nu doar posibilă, a lumii românești a unui timp irepetabil.

Pentru N. Iorga nu era un secret faptul că Argetoianu își făcea însemnări, pe care le va lăsa într-o formă bruionară sau le va relua, cândva, pentru a le transforma într-o carte de amintiri. C. Argetoianu, la rândul său, știa și el că Iorga își nota câte “ceva”, zilnic, unde se vor găsi, peste ani, remarci și la adresa propriei sale persoane. Parcă pentru a contracara repercusiunile presupusele note ale aceluia care îi va fi la un moment dat “șef politic”, memorialistul din Breasta a imaginat o adevărată strategie a denigrării și a “abrogării” licențioase, care îl avea în vedere pe un contemporan de-al său. Dar nu credem că la mijloc a fost vorba numai de o eventuală măsură de prevedere, întru contracararea unui posibil portret caricaturizat de marele istoric. Politicianul itinerant la care ne referim era o persoană abilă, cu relații de afabilitate în lumea bună a epocii, atât cea din România, cât și cea din unele țări europene. Era spiritual, cozeur fin, educat, provenea dintr-o familie a lumii bune, dezinvolt și convins că-i era permis orice, fără temerea de a suporta eventuale consecințe. Se născuse în același an cu “prietenu” său din Botoșani, era bogat, cu trecere în cercurile puterii și capabil de compromisuri surprinzătoare. N. Iorga, la rândul său, era tipul clasic al intelectualului. Inteligența lui nu era de aceeași nuanță cu a lui Argetoianu și nu avea abilitatea de a specula orice impresie de moment în favoarea sa. Lipsit de spirit practic – așa cum sunt intelectualii înnăscuți – și de prezumțiozitatea evidentă a “colaboratorului” său vremelnic, Iorga era el însuși numai în ipostaza de intelectual, de om al cărții. Argetoianu era conștient de plusurile sale din sfera tertipului oricând profitabil, care îi erau străine lui Iorga. Dar, prestigiul intelectual și renumele acestuia îl stânjeneau uneori, cu atât mai mult cu cât nu avea cum să contracareze o asemenea superioritate. Conștient de acest dezavantaj, care a devenit cu timpul o obsesie cu tentă de meteahnă incurabilă, Argetoianu a recurs în însemnările sale la un adevărat tir de vexațiuni și exagerări triviale – care nu pot fi transcrise – la adresa lui Iorga. Așa își oblojea el inferioritățile intime, de care era conștient și pe care nu le putea depăși. Arareori reușea să-și domine pentru o clipă numai această psihoză, recunoscând, bunăoară, că „prietenu meu Iorga [...] numai prost nu e”, că „are Iorga momentele lui – am recunoscut-o totdeauna” sau că „are [...] zilele lui”²²³, însoțind însă, de fiecare dată, aceste complimente circumstanțiale cu o injurie licențioasă. Un studiu special, dedicat acestei “coabitări” sau “relații”, care friza bizareria, plecându-se de la *Memoriile și Însemnările zilnice* ale lui C. Argetoianu și *Memoriile* lui N. Iorga, ar evidenția numaidecât că superioritatea a aparținut întotdeauna intelectualului, care nu s-a coborât niciodată la grobianisme, pentru niște aplauze de moment, ce nu pot fi niciodată egale cu o acceptare sau un elogiu, amândouă sincere. N. Iorga și C. Argetoianu s-au născut, așa cum am mai remarcat, în același an, sfârșindu-și existențele datorită a două sisteme politice a căror corespondențe fundamentale s-au completat reciproc, prin ideologia asasinatului. Dar Argetoianu, scriind ceea ce a scris despre un contemporan ca N. Iorga, al cărui egal nu putea fi, ca intelectual, a încercat să-l compromită toată viața, pentru a-și însuși astfel și a-și demonstra sieși o superioritate amăgitoare și de o nesfârșită necuviință.

La 13 iunie 1939, cu puțin timp înainte de a se fi declanșat cel de-al Doilea Război Mondial, același Argetoianu își repeta, instinctual: „Cu omul acesta nu poți fi niciodată sigur de a doua zi. Face pe trăsniț și un ceas mai târziu pe omul cuminte, sau vice-versa – dar și într-un caz și în altul le face toate pe dos...”

*Nebunul a făcut însă una și mai boacăină. În patima lui de a tot publica ceva, de a se tot pune înainte, de a ocupa tot mereu scena, comite acte inalficabile, destăinuind tot ce n-ar trebui să destăinuiască niciodată. M-am pomenit azi-dimineață cu Istrate Micescu, cu al 7-lea volum din *Memoriile* (subl. ns.) Paranoicului în care povestește tot ce s-a întâmplat anul trecut și între altele ședințele confidențiale de la Palatul Regal, din momentul promulgării noii Constituții. [...] Iorga a confundat datele, ca întotdeauna...”²²⁴.*

²²² Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, Volumul V, 1 iulie-31 decembrie 1938, Ediție de Stelian Neagoe, București, EMa, 2002, pp. 257-258.

²²³ Idem, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, Volumul al IX-lea, Ediție și indice de Stelian Neagoe, București, EMa, 1997, p. 427; Idem, *Însemnări zilnice*, Volumul II, pp. 162, 259.

²²⁴ Idem, *Însemnări zilnice*, Volumul VI, p. 323.

Între o confuzie de date, dacă aceasta a existat, și comiterea de "acte incalificabile" este o mare diferență. Să ne amintim că acest incident a ajuns a fi menționat și de "The New York Times"! Amestecând, cu abilitate, acuzațiile aruncate asupra ultimului volum al *Memoriilor* lui Iorga, cu dedesubturile vieții politice ale momentului, C. Argetoianu își exhiba încă o dată complexele pe care nu le va recunoaște niciodată. „*O să citesc și eu volumul, să petrec de tot ce trebuie să fi scris despre mine...*”²²⁵.

În mod sigur l-a citit și a continuat să scrie la fel despre "colaboratorul" său de altădată. Dar, la 15 iunie, după ce consemnase mai multe informații despre iminența declanșării unui nou conflict mondial, își transcria un gând care îi făcea cinste: „*Azi se împlinesc 50 de ani de la moartea lui Eminescu...*”²²⁶.

Din nefericire, însă, notația următoare își propunea parcă să demonstreze că toate acuzațiile proferate la adresa lui N. Iorga îl caracterizau tocmai pe el, dintotdeauna. După ce la 13 iunie 1930 Iorga a demisionat din funcția de președinte al Senatului, „*demisie primită cu aplauze!*”, cum nota Argetoianu, cu malițiozitatea-i cunoscută, același memorialist observa că "aplaulele" respective erau ale „*acelorași oameni care, cu câteva zile înainte, îl aleseseră președinte în aclamații!*”²²⁷. Apoi, la 16 iunie 1939 își începea consemnarea jurnalieră cu o recunoaștere ambiguă: „*După două zile de frământări în conștiința mea, după două nopți nedormite, am sfârșit prin a primi candidatura la președinția Senatului... Am primit-o – își recunoștea el o veche meteahnă, pe care i-o imputa mereu lui N. Iorga – fiindcă sunt om slab și nu știu să zic nu* (subl. ns.): „*am primit-o fără nici un entuziasm, dar am primit-o... [..] Am fost într-adevăr aclamat. Tunete de aplauze, nu cele câteva izolate care primiseră pe Iorga cu câteva zile înainte...*”²²⁸. Ceea ce nu voia să recunoască Argetoianu, încurcând numărătoarea "aplaulelor", era faptul că ajunsese într-o funcție la care râvnea dintotdeauna pentru că Iorga renunțase la ea. În loc să-i mulțumească, măcar în aceste însemnări secrete, el își făcea un titlu de glorie dintr-o umilință, pretinzând că a fost aplaudat mai mult decât predecesorul său, deși puțin mai înainte recunoscuse că acela fusese ales "în aclamații!".

Această însemnare rămâne una dintre rarele recunoașteri involuntare – lipsită însă de cea mai elementară franchețe – ale acestui factotum al politicianismului românesc interbelic, care apela la cele mai ignobile insulte pentru a-l surclasa ori a-l anula, în accepțiunea sa, ca prestigiu personal, pe N. Iorga. În puținele momente când își dădea seama că blamându-l în permanență cădea, vrând-nevrând, el însuși în ridicol, îl abandona pentru un timp, luându-l la rând pe Titulescu. O excepție făcea, totuși, în ziua de 21 iunie 1939, când, copleșit de bucuria de a fi fost gratulat cu o demnitate refuzată de Iorga, lăsa a se înțelege că-l iertase pe veșnicul său "preopinente", scriind că „*în timpul dezbaterilor Regulamentului – care avuseseră loc cu o zi înainte – Iorga a intervenit de mai multe ori, susținând lucruri drepte. Unele din propunerile sale au fost primite. Atitudinea sa n-a fost însă vrăjmășoasă, cum mă așteptam, căci știu că e furios de demiterea lui (cine l-a pus?) și de numirea mea. Cu toate acestea am găsit ieri acasă cartea lui de vizită, cu adaus de mâna sa mențiunea <<fost președinte al Senatului>>. Lucrul în sine n-ar avea vreo importanță, dar câștigă una prin faptul că Nebunul nu mi-a mai dat semn de viață din 1932, de când ne-am despărțit – și că mă înjură de atunci întruna. Dar așa e Iorga: orice deține o părțică de autoritate oficială e sigur să-l găsească în apropierea sa...*”²²⁹. El era, oare, altfel?

Asupra memorialisticii lui N. Iorga s-a rostit la un moment dat și Constantin C. Giurescu, care își amintea că „*în primăvara anului 1932, cu puțin înainte de căderea cabinetului Iorga, a avut loc la București, la Ateneu, o mare întrunire a corpului didactic primar și secundar*", la care participanții au criticat guvernul. Iorga și-a dat demisia, nu mult după aceea, „*și s-a retras, supărat, la Vălenii de Munte, unde a alcătuit două lucrări cu caracter autobiografic: <<O viață de om așa cum a fost>> și <<Supt trei regi>> (1932). Ele sunt reprezentative pentru însușirile și cusururile lui. Din cauza temperamentului lui, a simpatiilor și antipatiilor sau resentimentelor, judecățile de valoare din aceste două lucrări sunt adesea subiective, lipsite de obiectivitatea ce se cere unui istoric*”²³⁰.

Publicarea *Memoriilor* lui N. Iorga a survenit târziu și nu doar din cauza autorului lor. La începutul secolului XX, în România nu se statornicise încă o tradiție a memorialisticii, deși nu lipseau unele scrieri din această arie informațională, situată între *aide-mémoire* și document. Așa se explică faptul că în mentalitatea acelei epoci nu s-a manifestat o așteptare stringentă a acestui gen de literatură, pentru a se depăși o insuficiență care devenise evidentă. Această amânare conjunkturală,

²²⁵ *Ibidem*, p. 324.

²²⁶ *Ibidem*, p. 329.

²²⁷ *Ibidem*, p. 326.

²²⁸ *Ibidem*, p. 329.

²²⁹ *Ibidem*, p. 335.

²³⁰ Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, Ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, Edit. ALLEEDUCAȚIONAL, 2000, p. 213.

care nu trebuie confundată cu indiferența, se explica și prin faptul că în majoritatea cazurilor, cei care au scris despre asemenea lucrări le-au denigrat, discreditându-le, întrucât, adeseori, ei erau personaje încondeiate în aceste demersuri jurnaliere. În psihologia vremii, au contat, fără îndoială, și diverse considerații care ne scapă, nouă, astăzi. Chiar și mai târziu, situația nu s-a schimbat întru totul. La 4 februarie 1939, bunăoară, N. Iorga îi mărturisea soției sale că „*vol<umul> VII din Memoriile e pândit de una din cenzuri*”²³¹.

Lumea știa că istoricul își făcea însemnări zilnice și curiozitatea întreținută de cele mai insolite supoziții era firească, până într-un punct. Din mărturisirile făcute în diverse ocazii, el lăsase a se înțelege, destul de transparent, care era spiritul notațiilor sale. Totuși, indiscreția specifică epocii, chiar rezonabilă fiind, s-a transformat cu timpul într-o presiune cu tentă de avertisment. Cei care se simțeau amenințați de prezumtivele destăinuri aveau în vedere faptul că ele erau făcute de un personaj cu o identitate greu de acuzat, ca probitate morală și științifică. Și chiar dacă primele două volume nu au declanșat o “surpriză șocantă” – adică dezvoltări senzaționale –, așteptările au continuat, întrucât perioada avută în vedere era mai aproape de actualitatea epocii.

Nu trebuie uitat nici faptul că predilecțiile eventualilor amatori de memorialistică se îndreptau către un anumit gen de aduceri-aminte, mai aproape de literatură decât de înscris. Apoi, importantă era și aria informațională pe care o avea în vedere diaristica practică de cineva și țelul ei final. În plus, conta și modalitatea consemnării, deci poziția celui implicat într-o notație, care putea fi una de simplă înregistrare sau de adăugare a unor nuanțe personale, nostalgice adeseori sau polemice, care să-i facă notația mai atrăgătoare. Între însemnările lui N. Iorga și cele ale lui C. Argetoianu, de pildă, care au avut în vedere același segment temporal, sunt diferențe multiple și nu doar dintre cele care țin de iscusința narării. Memorialistica argetoianistă ținea subiecte care să-l surprindă și să-l delecteze pe prezumtivul cititor, relatându-le ca pe o divulgare șoptită la ureche, numai lui. Autorul era o personalitate cu un real talent de povestitor, iar istorisirea sa păstra în permanență un ton ironic, persiflant, asemănător firii. *Însemnările zilnice ale lui C. Argetoianu sunt, de fapt, reflecțiile unui politician prin excelență, care scria despre România ca despre o lume pe care o privea într-un fel numai al său, dintr-un loc unde nu avea acces altcineva. În schimb, însemnările lui N. Iorga sunt ale unui istoric, aflat mereu deasupra unui timp anume, care era și al său, nefiind interesat în permanență și cu predilecție de jocurile obișnuite ale acelora care priveau ziua ca pe o treaptă ce duce către un mâine personal, nu către o Românie viitoare.*

Personalitatea lui N. Iorga era diferită, opusă chiar celei a lui C. Argetoianu. El citise toată viața și scria de la o vârstă timpurie. Caracterul său și experiența scrisului, care era – aceasta, din urmă – departe de spiritul libelist, au fost transferate, în mod firesc, și notațiilor sale zilnice, gândite ca o narațiune, dar și ca un act, ca un document și nu doar de suflet. În însemnările sale, el nu narează decât arareori și transcrie numai câteodată, chiar dacă fiecare notă e o verigă factologică a unei viitoare depoziții, probantă, de regulă, deci nu convențională și nici retorică.

Notele lui N. Iorga nu sunt, *ab initio*, mai valoroase din punct de vedere documentar ori mai explicite, referențial, decât ale altui memorialist. Fiecare a văzut clipa cu ochii săi, într-o altă lumină a zilei, scrutată dinspre zări diferite, atât timp cât a considerat că a fost nevoie pentru a identifica sau a înțelege ceea ce-l interesa. Așa cum se știe și cum se acceptă îndeobște, chiar dacă am privi toți în aceeași direcție și în același timp, vom “vedea” imagini care ne suprapun, cu dimensiuni și culori individuale. Iar simbolul pe care ni-l sugerează ori ni-l impune o asemenea reflectare diferă de la un moment la altul și mai ales de la un observator la altul. Un diurnal nu este, îndeobște, rezultatul unei norme fixe sau a unei reguli, dar nici o concluzie sau o poruncă, asemeni unei servituți irecuzabile. Ea este un gând, care poate fi un semn sau o străfulgerare, cu semnificație de recompensă sau de posibilă penitență. Fiecare consemnare zilnică este o căutare și o permanentă interogație. Rareori, poate fi și un răspuns invulnerabil și perpetuu.

*N. Iorga a fost o individualitate conștientă de rolul pe care i-l rezervase un timp al îndreptărilor posibile și al înnoirilor necesare. Cu această afirmație nu intenționăm să-i conferim o aură mesianică, întrucât el însuși și-a judecat mereu existența ca una firească, “așa cum a fost”. A greșit, neîndoielnic, câteodată, în consemnarea “istoriei” unor zile dintre cele care au făcut obiectul *Memoriilor* sale. Și-a însușit uneori, în trecere doar, ipostaze părelnice, care nu incumbau în nici un chip cu înălțimea identității sale, pentru a-și oferi astfel o amăgire de o clipă. În însemnările sale sunt pagini care puteau sau trebuiau, netăgăduit, să lipsească. Dar “omul” care scria nu a putut fi, egal sieși, în fiecare zi. Chiar*

²³¹ N. Iorga, *Scrisori către Catinca. 1900-1939*, editate de Andrei Pippidi cu un cuvânt înainte de Liliana Iorga-Pippidi, București, EM, 1991, p. 238.

și așa, însă, dincolo de toate rezervele sau posibilele reprehensiuni, **Memoriile lui N. Iorga rămân un înscris fundamental pentru reconstituirea și înțelegerea istoriei anilor 1917-1938. Și nu numai a istoriei!**

THE MEMOIRS OF N. IORGA, BETWEEN AIDE - MÉMOIRE AND DOCUMENT (II)

(Summary)

Nicolae Iorga's *Memoirs*, published in seven volumes in the years 1931, 1932 and 1939, represent an important journal work. These volumes include all the notes taken by him daily in the period of May 17, 1917 - February 24, 1938. The *Memoirs* was considered one of the most important historical documents even at the very moment of the printing. The pages of these volumes enable the historian of today and others to discover information and important comments for a deeper understanding of that period, and also references to the political parties and their programs, politicians, government and its accomplishments etc. The notes about politics that we analyze are also essential for observing the general development of Romania in a fundamental period of its modern history.

Iorga's *Memoirs* are very precious for those who are interested in learning about the real life in Roumania after 1912. They are also important for those who study N. Iorga's personality and the manner of his *Memoirs*, that, structurally, varies between *aide - memoire* and historic document.